

Л. ГРАНИЧКА

Л. Г. Граничка

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА Й ДІЙСНІСТЬ

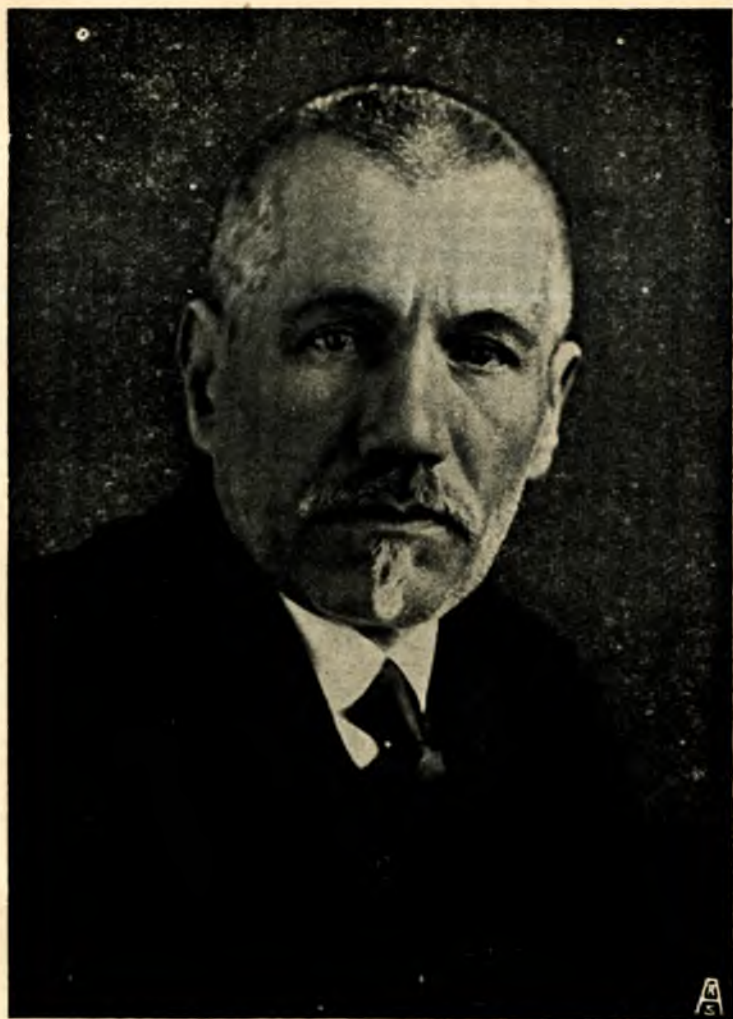
ЛЬВІВ, 1937.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00519705 (R)

212

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

В-4889

Л. ГРАНИЧКА

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА Й ДІЙСНІСТЬ

ЛЬВІВ, 1937.

8(с)У. : 1917 (092)
Ш5(2=Уи)5-4 Стефанчик 4/5

1р25к

Відбитка з „Вістника”, Львів, 1937,
кн. II, III, IV, V.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 59.802

Збірка ...

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 15892

Василь Стефаник у літературній критиці.

Богдан Лепкий ставить Стефаникову *Синю книжечку* поруч *Енеїди* Котляревського, Шевченкового *Кобзаря* та *Народних оповідань* Марковички, — і твердить, що поява цих книжок має в історії нашої літератури виїмкове значіння.

»Кожда з них потрясала широкими кругами народу, каждая творила епоху в історії письменства, після кожної з них читач инакше ставився до друкованого слова, а письменник инакше брався до письменницького діла«¹⁾.

Стефаникові твори дійсно заслуговують на те, щоб бути граничним стовпом в розвитку нашого письменства. Їх формальна та внутрішня вартість була на стільки інша від усіх попередників, що повинна була змінити підхід до життєвих питань у наших письменників. Що воно так не сталося, завинила наша критика, яка не зуміла належно підкреслити, чим саме є «новий» Стефаник супроти Квітки, М. Вовчка і Федьковича. В духовості наших критиків так сильно була вкорінилася думка про горювання Квітчиної Марусі — та про пасивне голосіння героїв з оповідань Вовчка, що вони (критики) побачили і в Стефаника тільки песиміста і маляря «страшної економічної нужди селян». А чейже вже І. Франко вірно підкреслив найхарактеристичніші риси Стефаникової творчости. В оповіданнях Стефаника бачив Франко сильне, як океан глибоке, чуття та «неохибний артистичний» такт.

»Стефаник абсолютний пан форми. Він ніде не скаже зайвого слова; він... знає, де зупинитися, який деталь висунути на ясне соняшне світло, а який лишити в тіні. В малюванні він уміє бути й реалістом і чистим ліриком — а проте ніде ані тіни пересади, переладнання, бомбасту, неприродности. Се правдивий артист з Божої ласки, яким уже нині можемо повеличатися перед світом«. »Стефаник належить до групи письменників, вихованих на взірцях найновішої евро-

¹⁾ *Незабутні Літературні нариси* Б. Лепкого Берлін 1922 стор. 78.

пейської літератури, тої, що сприкривши собі широкі малюнки зверхного оточення, головну вагу творчості поклала на психологію, головною метою твору штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики»²).

Ми навели довші уривки з відзиву Франка про Стефаника, бож сі думки лягли в основу богатьох пізніших критиків, що писали про автора *Синьої книжечки*. Франко вірно оцінив Стефаника ще з одного боку. Коли п. Русова писала, що Стефаник — маляр страшної економічної нужди селян, тоді Франко звернув увагу на невідповідність такого осуду:

»Колиб пані Русова побачила на власні очі той закуток нашого краю, відки родом Стефаник, і яких людей малює він у своїх оповіданнях, — один з найкращих закутків, який мені доводилося бачити на широких просторах і то не лише нашого краю, — то гадаю, що сама пізналаб невідповідність такого осуду»³).

Далі автор наводить ті оповідання Стефаника, де героями самі богачі, а не нуждарі і заявляє, що сі трагедії і драми, які малює Стефаник, »мають небогато спільного з економічною нуждою; се трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть повторитися в душі кожної людини«. (Тамже, стор. 31).

Б. Лепкий жив близько в Кракові зі Стефаником — тимто цінні його думки про творчість приятеля, — головним чином цікаве те, що він написав про сам творчий процес Стефаника, про його »творчу горячку« та стиль. А проте Лепкий не оцінив вірно духову поставу Стефаника, коли назвав його чорним песимістом, гіршим від М. Горького, який змальовує також і людей »сильних, що втішаються життям«, — Стефаник натомісць задивлений в землю. »малює ніч без зарання, розпуку без надії« і тому то В. Оркан назвав його малюнки »пеклом«. Б. Лепкий гадав, що *Синю книжечку* можнаб сміло назвати *Чорною книжкою*, бо такі сі образки похмурі і чорні⁴).

²) І. Франко *Молода Україна* Львів 1910 стор. 81, 79. Се думки з відчиту, виголошеного ще в 1901 р. в Перемишлі.

³) В. Коряк *Селянський Бетговен* Творчість В. Стефаника. Харків 1929 стор. 31.

⁴) Богдан Лепкий *Василь Стефаник* Літературний нарис. Львів 1903 стор. 29, 30 і 4.

В сій першій праці про Стефаніка пробував Лепкий порівнувати нашого письменника з Вовчком і Федьковичем, а з чужих з Глібом Успенським і Горким. Та були се радше зіставлення, як дійсні порівняння, бо Стефанік нівчому не нагадує навіть названих московських письменників. Вірно означив Лепкий дружні зносини Стефаніка з Пшибишевським і цілою громадою польських модерністів: наш письменник знав їх особисто, та »не пішов за ними, лише остався собою« (стор. 23—25).

Вдруге писав автор *Мазени* про Стефаніка в згадуваних висше *Незабутних* (стор. 78—82). Тут автор відкидає можливість якихбудь літературних впливів на Стефаніка, бо його оповідання — се »щось цілком окремого, від нікого й від нічого незалежного«, він »не знає компромісів, не слухає нічної ради, не оглядається на нікого, — сам собі пан!«

В сім нарисі Лепкий покинув і думку про Стефаніків песимізм.

•Василію! Я Твої твори вожу скрізь зі собою в теперішній незavidній мандрівці, — і коли мені невиносимо тяжко зробиться на серці, коли здається: »тут тобі і край!« — читаю їх. Слово за словом, помалу, помалу, так, як Ти їх писав. І... дальше йду..

Дякую Тобі!« (стор. 82).

Найблизший критик Стефаніка, Антін Крушельницький, ділить твори його на картини з народнього життя та авторові почування у виді поезій в прозі. Щодо форми — то ділить їх на дрібні нариси та новелі. Поділ сей зовсім непотрібний для оцінки Стефанікової творчости — свідчить він тільки про те, що тоді в школі займалися подібною клясіфікацією поетичних творів.

Автор у своїй оцінці послугується вже й соціалістичними критеріями; при новелі *Палій* згадує про богачів і нуждарів, про »хлопів-дуків« і »хлопів-халупників« та поруч сих останніх мусить вирізнити ще одну групу селян, а саме »бездомних пролетарів«-форналів. Стоячи на такому становищі, стверджує Крушельницький марксівську ересь сільських пролетарів:

»Ціла ненависть бездомного пролетаря до хлопа рільника, хочби навіть халупника, проявляється з усією силою в сій новелі... Хлопи-

пролетарі з класової ненависти до хлопів-рільників йдуть проти інтересів не тільки сих останніх, але й своїх власних»⁵⁾.

Чи Стефаник писав свої твори, маючи на оці соціальні категорії А. Крушельницького — про се згадаємо пізніше, тут ще відмітимо, яку основну рису підкреслює критик в мотивах Стефаника. Крушельницький бачить у Стефаника тільки одну чорну краску: »Той сум, що ним нав'яні всі нариси й новелі Стефаника, є се глибокий смуток українського хлібороба« (стор. IX).

Микола Євшан писав про Стефаника в книжці *Під прапором мистецтва*⁶⁾. Сей критик не обдумав належно своєї праці, тож находимо там думки, що перечать собі. Євшан наводить думку Виспянського про те, що тільки »той творець — хто мучився, хто страждає« і стверджує, що в »Стефаника пісня — се груба фатальна сила, яка прямо замучує його«. І на найблизшій сторінці зовсім несподіваний, протилежний висновок до повисшого цитату Виспянського:

»Тому творчість його — се радніше заперечення в собі всякого творчого я (? Л. Г.), се якась стихія, що збирається йому в грудях і він мусить витримати її силу, виявити її у всій її основности. Тому про якийсь становище Стефаника до своєї творчости не можна й говорити (?): він прямо ідентифікує себе з об'єктом її, ховається в ній увесь« (стор. 103-4).

Подібно неясно й нестисло висловлюється Євшан, коли раз пише, що Стефаник »не підслухує і не фотографує розмов« своїх героїв, і зараз на найблизшій сторінці додає, що »Стефаник не наче підслухує мужика в той момент, коли несвідомо (?) для нього самого (себто для Стефаника — Л. Г.) починають говорити всі його (себто мужика — Л. Г.) болі таємні«.

В. Бойко вперве, здається, написав, що Стефаник »став лікарем на селі«, що пізніше повторювали численні совітські критики. Той сам критик писав, що »всі Стефаникові твори оповиті безмежним сумом і трагізмом« та що його оповідання »з життя селянської бідноти«. Стефа-

⁵⁾ Вибір нарисів і новел В. Стефаника, І. Семанюка, Л. Мартовича. Характеристику написав Антін Крушельницький. Коломия 1910 стор. 4, 8.

⁶⁾ М. Євшан *Під прапором мистецтва* Київ стор. 103—108.

чик «співець суму і туги за минулим і хорошим». «Матеріальні злидні — ось основний ґрунт селянської психології в Стефаника».

«Бідність і тяжка боротьба з нею так заповнили душу селянина, що зовсім прибили в ній людські почуття любови і милости»⁷⁾.

Др Остап Грицай бачить у Стефаникових творах «невмолимий трагізм», що корисно відрізняється від «ліричної м'якості» інших українських письменників. «В нього навіть картини з природи та порівняння мають свою сувору, трагічну лінію».

«Ся химерна конечність індивідуального терпіння Стефаникових людей починає нас вражати з таємною грозою якоїсь ірраціональної, демонічної засади».

«Генеральний вислід його дотеперішного світогляду, — се невідрадний, безпросвітний песимізм, якась невмолима «влада тьми».

Критик домагався від автора «обоснувати» конечність такого ідейного підлога та радив Стефаникові «написати повість» і то таку, деб Проць і Лесь «стали до очайдушної боротьби проти жорстокого призначення»⁸⁾.

Деякі нові думки про творчість Стефаника принесла книжечка В. Дорошенка⁹⁾. Автор гадає, що Стефаник — се поет «не пролетарів, а дрібного убогого селянства, яке стоїть посередині між двома клясами». В деяких оповіданнях досить виразно виступають і клясові протилежності, та в цілій творчості Стефаника клясова диференція тільки зачеплена. Критик перебільшує, коли пише, що тлом для Стефаника є «убоге пасивне село» і що в оповіданнях побачимо «саму но голоту, зубожілих селян, що з жалем згадують колишні кращі часи, коли жити було легше». Односторонність бачимо і в сих думках В. Дорошенка:

⁷⁾ В. Стефаник *Оповідання* (Нариси з життя селянської бідности). З передмовою Вас. Бойка. Київ 1919 стор. III IV, V, VI. До «селянської бідности» зараховує Бойко, мабуть, і такі твори, як: *Портрет, Басараби, Побожна, Майстер, Камінний хрест, Мамин синок*.

⁸⁾ Др. Остап Грицай *Василь Стефаник* Спроба критичної характеристики. Відень 1921 стор. 5, 7, 18-19, 20.

⁹⁾ Володимир Дорошенко *Василь Стефаник* (З нагоди 50-ліття уродин). Львів 1921 16^о стор. 22.

«Тяжким одчаєм перейнята їх боротьба за гіркий насущник» — «звідси той чорний серпанок, яким оповиті сливе всі оповідання Стефаника, й той трагізм, що віє майже з кожної його картини». «Нема щастя, нема просвітку, нема радості — ні в родиннім життю, ні в дітях, ні в праці; якийсь ніби злий дух, якесь фатум нещастя уносятся над бідними людьми»¹⁰).

Офіційним совітським критиком Стефаника був В. Коряк, що тричі писав про сього письменника. Вперше написав передмову до 44 оповідань Стефаника¹¹) і назвав її позиченими у В. Дорошенка словами: *Між двома клясами*. Її передруковано без змін і в дальшому виданні під заг.: В. Стефаник *Твори* Харків 1929. Сю свою статтю Коряк доповнив і в 1929 р. видав осібною книжечкою, як ми згадували висше, під заг. *Селянський Бетговен*.

Коряк не сказав нічого нового про Стефаника, він тільки покористувався думками В. Дорошенка, піділлявши їх каззонно-совітським сосом, — та зноюю нам уже оцінкою І. Франка. На вступі пише Коряк, що Стефаник «лікар по освіті» використав здобутки психофізіології та психопатології і зараз додає, сей жандарм від літератури, що в «нього була се «мужицька переважно психольогія і психопатольогія, а не панська». Вияснюючи генезу імпресіонізму, повчає критик читачів, що імпресіонізм яко літературна манера і яко світогляд є витвором горячкового життя европейських міст. Далі прикладає сю теорію до Стефаника: «У такому европейському великому місті жив і вчився Стефаник — в столиці Австрії, Відні». (?! Л. Г.). Спеціаліст від совітської благонадьожности Коряк покликкувався на знану вже думку Франка і доповнював її ще й новими аргументами, щоб показати, що Стефаник малював у своїх творах і богатих селян, а «селянським нуждарям» присвятив тільки половину своїх оповідань. Тому то Коряк називає Стефаника за В. Дорошенком «останнім співцем народницького (в широкому значінні сього слова) періоду нашого письменства», співцем «старого села».

Коряк хоче бачити в Стефаника тільки соціяльні мотиви, він підсуває письменникові самі тільки суспільні, навіть агітаційні, цілі:

¹⁰) Тамже стор. 13, 14, 16, 6.

¹¹) В. Стефаник *Кленові листки* Передмова В. Коряка. ДВУ Харків 1924.

»Між двома клясами розіпята «хлопська» країна Галичини. Сю переходову добу, сей болючий процес знищення патріархального селянського добробуту, клясової боротьби на селі і виділення сільського пролетаріяту і міського передпролетаріяту майстерно малює В. Стефаник«¹²).

На оцінці творчости Стефаніка можна прослідити, як поверховно опрацював Ол. Дорошкевич свій *Підручник історії української літератури* (Київ 1927). В новельці *Портрет* змалював Стефанік «старенького пана» в фотелі, що курить люльку та, побачивши освітлений сонцем портрет доньки і її фортеп'яна, роздумує про доччині мрії та хотівби ще її побачити:

— «Оттак казала, аякже. Пещена була... Та й далеко... Колиб хоч на хвильку побачити...»

Деякі видавці навіть викидали сю новельку, мабуть тому, щоб не «компромітувати» Стефаніка «панським» сюжетом, а тут Дорошкевич написав про неї дослівно таке: «Стефанік дає й картини морального занепаду жорстокого галицького пана (*Портрет*)».

Таку саму правду має Дорошкевич і тоді, коли пише, що Стефанік «на перший плян висуває економічні чинники людського існування», та що «переживання дієвих осіб часто вражають своїми психопатологічними деталями».

Денис Лукіянович влучно підкреслює, що мужик для Стефаніка, головним чином, носителем душі, а «не етнографічним матеріалом, як для колишніх українофілів, і не соціологічним показом, як у суспільників».

«Стефаніків мужик із людини робиться ще й патріотом то більше, то менше свідомим; то активним, то пасивним»¹³).

З гумором читали ми статтю М. Сріблянського про *Землю* Стефаніка. Автор вважав себе провідником українського народу, та тільки таким керманічем, що оглядається за тим, кого думає вести. Для нього найважливіше — се пізнати, «що думає тепер наше село», бо наша нація — село. «Се найбільше тепер питання» — пізнати народню душу, її думи, спомини, надії, буденщину і свята, «особ-

¹²) Тамже стор. 12-13, 16, 18, 25, 28.

¹³) В. Стефанік *Земля* З передмовою Д. Лукіяновича Львів 1926 стор. 11.

ливо її думу про розбудження» в часі «війни панської» і «війни нашої з панами».

Для Сріблянського Данило з *Вона — Земля* є тільки «сліпим землелюбцем» (деж таки «приватна власність!» — Л. Г.), — що не почуває звязку зі світом поза своїм селом. Героїня *Марії* «ледви душею пішла поза своє село». Найбільше йому подобається Максим зі *Синів*, головним чином за прометейські слова проти Бога. Критик тішиться, що «рушилась» Максимова релігійна філософія, і що Стефанік показав тут силу патетизму ніжності духової, туги над осиротілими душами і сарказми щодо темної релігійної ідеї Бога. Сріблянський гадає, що все лихо нашого села в тому, що воно «ще не охоплює своїм зором звязку вселюдського життя, не уявляє діючих сил, що порушують громадами, містами, клясами, націями, державами і їх комплексами». Тому село придавлене не реальним поняттям про світ, а «релігійною оманю». Як тільки се зміниться, буде рай для нашого села. Дід Гриць і Максим є вже «висшим щаблем» селянської свідомості. В них автор підкреслює не так освідомлення національної ідеї, як «бунт проти сучасного релігійного світу села», та «утворення нової моралі, без пона, моралі людини-бога»¹⁴).

Найцікавішу досі працю про світогляд Стефаніка написав М. Івченко. Автор бажав відкрити в словах і діях Стефанікових героїв загальні життєві закони всього українського народу від найдавніших часів аж до сьогоднішнього дня, бож Стефанік «найцікавіша постать в сучасній нашій літературі», в нього є те, чого «ні в кого іншого не знайти». Івченко вяже філософію покутських селян з історією всієї України, в їх образовій мові бачить «анімістичну силу», а «анімізм — сеж молодість народу». Поруч сеї здорової, стихійної риси, взятої від свого народу, бачить критик і другу рису, антитезу до першої — се Стефаніків... песимізм. Генезу песимізму вбачає Івченко в сьому, що Стефанік «відразу лізе в душу героя» — і се взяв творець, на думку критика — від духових скарбів нашого народу, бож «українська творча психіка» виявляє «глибоке відчуження» внутрішніх процесів природи через рівнобність двох адекватних образів: природи й людського життя.

¹⁴) М. Сріблянський *Стурбоване село* Прага. *Нова Україна* 1926 кн. 3-4 стор. 97-102.

»Наш нарід йшов від віків до злагодження свого життя з життям землі та її стихійно-біологічними законами«.

»Та хаос і безладдя завжди одпихали наш нарід від сього злагодження з природою«.

»На землі благословиться життя в його стихійних біологічних процесах, життя в ім'я його самого«, — »звідси й стремління злагодити свою душу з сими стихійними процесами в природі, що так виразно відчувається в нашій народній творчості«¹⁵).

Дмитро Рудик розвивав погляди Івченка, закрашуючи їх соціалістичними гаслами. На його гадку, завинила »буржуазна диктатура«, що герої в оповіданнях Стефаника не могли »жити на основі законів природи«. Розрив між законами природи й людським життям є тільки під »буржуазним ладом«. (В совітах вже й тепер живуть люди згідно з природою, головним чином на Соловках життя людини нічим не різниться від білих ведмедів! Л. Г.).

»Самі твори Стефаника диктують боротьбу з соціальним неладом за нову людину, що жила б за законами природи, — за новий соціальний лад, що викликав би сю нову людину до життя«¹⁶).

Арк. Любченко повторив знані вже нам слова про те, що Стефаник »переважно висвітлює нужденне життя галицького селянства і ту величезну ворожнечу між біднотою та багатіями, яка зродилася і невпинно зростає в Галичині«¹⁷).

Артем Риндюг писав про техніку Стефаникових новель та при сій нагоді згадав на »процес вимирання галицького села під гнітом лихварського капіталу«. Формальні осяги Стефаника оцінював на основі праці Л. Троцького під заг. *Література і революція*¹⁸).

¹⁵) М. Івченко *Творчість В. Стефаника* Київ Україна 1926 кн. 2-3 стор. 183, 186, 187, 188, 190, 192-4, 196.

¹⁶) Дмитро Рудик *Василь Стефаник* Київ *Життя й Революція* 1927 Квітень стор. 63.

¹⁷) В. Стефаник *Вибрані твори* Упорядкував Арк. Любченко. ДВУ Харків 1929 стор. 6.

¹⁸) Артем Риндюг *Техніка новель В. Стефаника* Львів *Нові Шляхи* 1930 кн. 4 стор. 248 і далі.

Г. Гребенюк писав про покутську групу наших письменників та розвіяв думку про т. зв. «школу Стефаника», яку сотворив С. Єфремов, а за ним і Ол. Дорошкевич. Критик вірно пише, що «булоб помилково думати, що Стефаник маляр тільки нужди», хоч нуждарських тем в нього найбільше¹⁹⁾.

На тлі повисших думок про Стефаника дивними й неумотивованими видаються слова М. Рудницького про автора *Землі*. Таж в книзі сього критика подана майже вся критика, що нею ми користувалися. Рудницький без заікнення написав слова, проти яких тому 30 літ так гостро протестував І. Франко, що тоді не міг знати останніх новель Стефаника:

»Від першого свого нарису до останнього Стефаник не змінив традиційної теми нашого письменництва: маємо щераз село, щераз його трагедії; без одного ясного промінчика (?!). Та ось щораз виразніше вражіння: таке, якби автор від темних фарб своїх попередників перейшов до одної чорної, як китайська туша у графіці«²⁰⁾. (Підкреслення наше — Л. Г.).

Про деякі інші думки сього критика, як і всіх його попередників, згадаємо на відповідних місцях при аналізі Стефаникових творів.

¹⁹⁾ Г. Гребенюк *Покутська група письменників Харків Червоний Шлях* № 4 стор. 111—127.

²⁰⁾ Михайло Рудницький *Від Мирного до Хвильового* Львів 1936 стор. 239.

Стефаників світ.

I

Буду свій світ різьбити як камінь.
Слово своє буду гострити на кремені моєї
душі і намочене в трутї-зіллі пускати
буду наліво...

І слово своє ломати буду на ясні соняш-
ні промінчики і замочу його в кожній чічці
і пускати буду направо.

А в своїм світі я живу, живу!
Як безумний бреду хмарою своєї фантазії.
В. Стефаник: *Моє слово.*

Поет сотворив свій власний світ. Цікаво було приглянутися цьому світові, побачити, які краски там переважають, які там тони панують, який провідний мотив бренть від *Синьої Книжечки* аж до *Синів і Межі*. Ми бачили в першій частині нашої праці¹⁾, що деякі критики затемнили Стефаників світ, окутали сивою мрякою. Деякі бачили тільки те поетове слово, що «намочене в трутї-зіллі» і не хотіли доглянути Стефаникових «ясних соняшних промінчиків», замочених в чічках, які то промінчики «пускав» творець направо. Зі Стефаником твориться в нас те, що робили з творчістю Шевченка: його зачинають реклямувати для себе всі партії. Ми розуміємо, що навіть зі скупой об'ємом Стефаникової спадщини можна викроїти поодинокі думки, що будуть «пасувати» навіть до прогилежних ідеологій — та чи не буде се надуживанням поетового імени? Чи автор *Камінного хреста* не назвавби гачого панка — «дурнем», або навіть «свиненю», як часто любив звати тих, що докучали йому влізливим запитом: «Чому не пише?»

Великі таланти — власність цілого народу, й кожний напрямок, кожда ідеологія найде у творах великих письменників щось таке, що виказує їх програма... А в Стефаникових новелях-оповіданнях найдеться такого багато!²⁾

1) Пор. *Вістник* 1937 кн. II. стор. 124—132.

2) В. В.: *Василь Стефаник Рідна Школа* 1937 ч. 1 ст. 9.

Воно правда, що творчість дійсного письменника, се немов чиста здорова криниця, з якої всі можуть пити. Та треба протестувати, щоб до неї не влизали з брудними ногами, щоб не було так, як роблять московські більшовики з Шевченком, які вважають автора *Кобзаря* за віщуна приходу на світ таких «геніїв», як Ленін і Сталін. Щось подібне роблять в нас вже й тепер зі Стефаником. Його вважають за поета «селянської бідноти», за «оборонця покривджених», за «співця кращої селянської долі», за поета «любови до всього, що ще слабе, безпомічне, а добре і гарне». Для К. Коберського Стефаник

перш усього людина..., що шукає того вселюдського, до шукання якого нас усе життя закликав Драгоманів.

Феденко бачить у Стефаника не «взагалі українського поета» — тільки «поета поневолених і пригноблених у першій мірі». «Він поет — людяности». Згаданий Коберський знайшов родзинок «людяности» навіть у такому безкомпромісовому оповіданні, як *Злодій*. Сеж вершок перекручування авторових думок! Чи в сьому оповіданні найважливіше те, що Кум Максим відходить, — бо йому жаль злодія, — чи те, що зробив Гьоргій разом з Михайлом? Гьоргій зве «мнекого» Михайла «зальопаною» бабою, та й сам Михайло оправдується за свою поведінку, бо він «не до сего». К. Коберський «правдивий сенс» Стефаникових оповідань бачить в тому, щоб «людськості» дати сатисфакцію: «І вони теж люди! (герої Стефаника!) Гляньте лиш і визнайте їх за людей!»³⁾.

Зовсім протилежні, панівні риси в Стефаниковій духовості бачить Д. Донцов.

Мнекому не варта ніколи бути! — се був той новий стоїцизм, який приніс Стефаник, живий, жорстокий, нині може пів-пасивний, завтра вже зачпний, з затаєним викликом, повний не обмежених можливостей, стоїцизм, що забє в нас ще невинищені бакцілі минулого «мнекого» віку⁴⁾.

Радикально-соціалістичні прихильники Стефаника бачать в його творчості «вселюдськість» та «людяність» і вважа-

³⁾ Всі повищі цитати взяті з брошури *Дорога* — Василеві Стефаникові у 60-ліття його життя. Львів 1931 стор. 2, 3, 8-11, 12-13.

⁴⁾ Д. Донцов: *Поет твердої душі* Л. Н. Вістник 1927 кн. II стор. 152.

ють автора *Землі* не »взагалі за українського поета« — тільки за якогось поета »всесірного«, одним словом за »вождя деревенської бідноти« в міжнародному значінні. »Через свою людяність, писав згадуваний вже П. Феденко — Стефанік став поетом в селюдським«. »Тому так охоче перекладають його твори на чужі мови« — додає соціалістичний критик, так немовби таких »нелюдських« поетів, як Кіплінг, ніхто ніколи не перекладав! Д. Донцов гадає, що всі повищі критики підкреслюють у нашого письменника не сутеве, тільки випадкове, не його естетично-емоційну вартість, тільки поверховність («селянський» поет — бо писав про селян!) Критик сей бачить у Стефаніка любов, але не до »всіх«, не до »людськості«, а до своїх і до своєї землі⁵⁾).

Др. Остап Грицай в своїй сумлінній студії шукав характеристики »Стефанікової людини«. Критик простудював усі твори Стефаніка і прийшов до такого висновку:

Стефанікова людина видвигається понад мужицьке середовище. Вона перестає бути простим мужицьким типом, цікавим для нас і зрозумілим тільки як випадковий представник випадкової суспільної класи, — а стає грандіозним виразником народу, та всенародного права — рихту до своєї землі. Не в тому проблема людини в Стефаніка, чи вона мужик чи ні, чи вбога чи богата, чи благословенна долею чи ні, а в тому, чи вона на своїй землі, чи вона її господарем чи тільки наймитом у ворожого їй пана⁶⁾).

II

Щоб пізнати Стефаніків »світ«, вирізьблений його словом »як камінь«, щоб зрозуміти його людей, то треба розмовляти і з тим Антоном зі *Синьої Книжечки*, що »пропив усе до нитки«; і з Іваном Дідухом, який твердить, що »Бог гніває си на таких, що землю на гиндель пускають«; і з тим третильником зі *Сну*, що то йому сняться вже його власна земля і він її »зубами держить«, кохає »як рідну жінку«;

⁵⁾ Д. Д.: *Май 1871 — Май 1931 Л. Н. Вістник* 1931 кн. V стор. 466.

⁶⁾ Др Остап Грицай: *Стефанікова людина Національна Думка* Прага 1927 ч. 4 стор. 5.

треба вислухати слів усіх Стефаникових героїв, ген аж до старого Максима, що свариться з Богом за своїх синів; і до того героя з *Межі*, що вмираючи, каже собі насипати до деревища землі. Ось його останні слова перед смертю:

Здойміть мене на землю, най її ще раз поцілую...

Деякі критики старалися шукати генези Стефаникового світу в чужинних письменників. Ми гадаємо, що найперше треба заглянути туди, звідки вийшов поет і де так довго проживав, себто до рідного Русова коло Снятина, де 14 травня 1871 р. побачив Василь Стефаник вперше світло ясного сонця.

Серед маю весни — як помірки горбами розгорнули свої зелені хліба і напроти сонця їх вигрівали, — а зазуля дурила мужиків щастям-урожаем, — прийшов він на мужицький світ на ниві, яку дедя орали, а мати від межі відсапували.

Свіжиська рілля вхопила його першенський плач і сховала під скиби, аби там кильчився тай ріс тай колосився газдам на пожиток.

Усі чічки розцвилися, усі зела наблизилися, усі хліба підоймилися, усі межі позбігалися⁷⁾.

Батько Стефаника — се «заможний мужик». В нього працювало багато наймитів, старших і менших, і з ними Василь жив у найкращій дружбі, виносив їм батьків тютюн і все те, що вони просили⁸⁾. Мати по буднях тяжко працювала, не тільки в день, але і в ночі пряла кужіль, щоб на діти понарядати та понабілювати пологен, як папір білих, та понашивати сорочок, бо вони ж «її, на них любить вона дивитися, як йдуть по сонцеви». Стефаник сам признавався, що «не любив про себе писати»⁹⁾, та в деяких своїх нарисах лишив мистецькі сліди свого життя.

У хаті тихо, вікна чорні. Матір Божа ледви освітлена і кужіль.

Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї Колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить, і її люблять.

⁷⁾ Марко Черемшина *Добрий вечір, шане-брате!* Л. Н. Вістник 1927 кн. II стор. 99.

⁸⁾ В. Стефаник *Твори ДВУ 1929 Автобіографія* стор. 26.

⁹⁾ *Новий Час* 1937 ч. 15.

У хаті чисто, сидати би до кужілі. Він у мене дужий, я ще буду мати діти.

Кілько дітей я не народжу... то він усіх погодує.

Мушу їх любити, їх накривати і на них робити.

Бог мені дав їх любити. (*Нитка*).

Як Василь трохи підріс — то ієраз чув, як скреготали великі мужицькі чоботи, як «панове братя» колядували про українського лицаря та його вірного коня. І кінь оповідав свому лицареві, з яких то побоїв виносив його: і з половецького, і з турецького, і з московського.

Рефрен української історії мушно звучав у того коня:

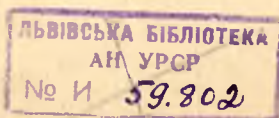
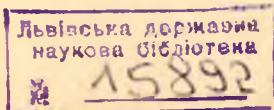
— За мнов гармати, як грім греміли.

І сей рефрен з давньої мельодії вічно пригадувався поетові: сі гармати з коляди, «як грім гремлять і досі за мною» — писав Стефанік в закінченні *Давньої мельодії*.

Чи не так само, як колись батько Семен, приймав колядників і його старий уже син, «пан Василь». Ось що про се пише В. Костащук в *Новому Часі* (1937 ч. 5):

Стефанік зворушений, в очах блистають сльози. Підходить до голов колядників при столі, цілує в сивий чупер. Задивлений десь далеко, говорить до нас: «Ви, молоді, хапайте сю коляду й ховайте її в свої пазухи, як найдорозший скарб. Ся коляда вяже нас з тисячліттям, так співали ще за Володимира Великого. Так з покоління в покоління аж до нас: «Радуйся земле, бо Син Божий народився!» Чи ви в сих простих, давніх словах і в сій прекрасній мельодії, яка пливе з тих мужицьких грудей, не чуєте тої три-радошти Нашої Землі, що народився Син Божий?

Як Василь ще більше підріс, то займав з Марійкою вівці в поле. Марійка вишивала, а він «мусів» завертати вівці. Так мусіло бути, бо сестра була «старша». Потім прийшли мама до них. Василеві казали, щоб не качався з гори, бо сорочку підре. Василь ляг коло матері, та не міг ані годинки «тихо» посидіти, тільки «лупив» ногами в траву. (*Вечірня година*). Мати не могла щодня проводити дітям молитви, тож робила се в неділю, коли було трохи вільного часу, але тоді діти мусіли відмовляти аж сім предовгих молитов. Василь «дуже добре бравси

Очинашу» — тож батько із сільської школи в Русові перевів його спершу до виділової в Снятині, а пізніше до гімназії в Коломиї (1883 р.). Мама мила тоді синові ноги, а тато чобітки обтирала. Василя «пускали у світ на науку». А сей новий світ — був инший, не такий, як у Русові. В Снятині поет «почув велику погорду для себе і для всього селянського від учителів». «Там зачали бити, хоч дома його батьки ніколи не били». Те саме було і в Коломиї. Сільські хлопці сиділи в останній лавці. Учителі з них насміялися, звали «мудями» від свиней, били тростиною по руках. Учитель Вайгель прутом підоймив сорочку Василеві; яка спадала верх штанців, і показував клясі пояс його голого тіла. Кляса реготалася з утіхи, а хлопець утік з кляси. Як пізніше прийшов він до школи в «панським» одінню — то знов гураган насмів стрівув його на порозі кляси, що ледви дійшов до послідної лавки. Поет ціле життя не міг зі спокоєм згадувати сеї хвилини.

До того часу й відтоді дотепер, я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би иншим чоловіком, якби той встид мене не отруїв. (*Автобіографія*).

Може воно й справді так булоб, та тоді не малиб ми, мабуть Його слова, в якому поет написав:

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою підлість за тихий хід і кров моя діточа з серця капала.

А слав я у наймасній хаті посеред брудних туловищ сплєтєних розпустою.

Листок білої берези на сміттю¹⁰⁾.

Хлопець оповідав товаришам про свій «покинений» світ, та вони не вірили йому, казали, що бреше. І тоді він сотворив собі «свій» світ, шовком тканний, сріблом білим мережаний і перлами обкинений. І сто раз розпускав сили своєї душі, щоб далекими світами від-

¹⁰⁾ Сей дійсний факт автор оповідає в *Автобіографії*.

шукали йому щастя його, щоб виловили всі ясні хвилини життя його. Думки його снувалися довгими скибами плодючої ріллі. Ссали землю і годували його самотою. І там знайшов Василь Івана Петрового на лані коло ставу, і бачив, як маленький Семенко ніс у збанку йому борщу на обід. І видів також, як Іван Дідух запрягав себе в борозну та разом з одним конем віз гній на свій горб. А як на короткий час знайшов був Василь «своє щастя» — то пізніше міг оглядати, як старий Максим при боронах розказував про своїх синів тай про Україну.

Ще в нижшій гімназії Стефаник ближше зійшовся з Лесем Мартовичем та Львом Бачинським. В 1891 р. Стефаника викинули з гімназії за «політику» і він скінчив середню школу в Дрогобичі, де роком скорше опинився і Мартович. З цього міста відвідав Стефаник Івана Франка в Нагуєвичах, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, як сам пише в *Автобіографії*, «єдиного з українських великих письменників може найбільше любив». По іспиті зрілости (1892) студював Стефаник медицину в Кракові. Там заприятелював з «найніжнішим чоловіком, якого в життю стрічав» — з поетом Богданом Лепким. З польських письменників «найближше жив» з Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З иншими письменниками, Виспянським, Каспровичем і Тетмером був наш поет «добре знайомий». Студії свої зве автор «невдалими», бо не любив тої науки, ані ніяк не міг мордувати хорих людей своїм обстукуванням. Хоч і жив Стефаник довгі літа в Кракові — то не почувався там добре, блукав там, як «замотиличена» вівця; колиж вертався зі свят зі свого Русова — то привозив зі собою багато рідного. Дотепно малює його побут в Кракові Б. Лепкий, порівнюючи його з Орканом:

Оркан нагадував вірла, що з верхів злетів на доли, а Стефаник газду, що перебрався гарно в панське вбрання, і замість чепіг узяв книжку й перо до рук¹¹⁾.

Покинув Краків в 1900 р.

В 1904 р. Стефаник оженився з дочкою о. Кирила Гаморака і жив до 1910 р. в Стецевій в свого тестя — пізніше аж до смерти в рідному Русові. Від 1908—1918 був письменник послом до австрійського парламенту. Стефаник

¹¹⁾ Богдан Лепкий *Стефаник у Кракові* — *Новий Час* 1937 ч. 16.

сам признається, що не виголошував ніяких промов, бо волів встидатися за скандальні мови своїх товаришів, а не ще й за себе самого (*Автобіографія*). І в Відні Стефаник помислами своїми жив переважно в Русові і спомини з рідного кутка, рідної землі, були переважно темою його розмов у товаристві¹²⁾. В 1918—1919 рр. був Стефаник членом Української Національної Ради в Станиславові і на початку 1919 р. їздив до Києва на свято 22 січня.

Не знаю чому, та тільки зазначую, що українці з Великої України по душі мені ближші, як галичани (*Автобіографія*).

Ми свідомо позбирали скупі відомости з письменникового життя, бо вони потрібні будуть при огляді його творчости. Стефаник зачав писати ще в гімназії та не признавався до сього, бо вважав, що його товариш Мартович має «величезний» талант, при якому важко щось доброго сотворити. На університеті пропадали Стефаникові дрібні нариси по українських редакціях в Галичині, аж В. Будзинівський перший видрукував його оповідання в черновецькій *Праці* в 1897 р. В 1899 р. вийшла перша його книжечка під заг. *Синя Книжечка*, зі вступним словом про ф. дра Степана Смаль-Стоцького (Чернівці). Дальші збірки писань Стефаника: *Камінний хрест* Львів 1900; *Дорога* Львів 1901; *Моє слово* Львів 1905; *Земля* Львів 1926. Ювілейне видання з 1933 р. містить 54 оповідання — бракує там ще 8 оповідань та 2 автобіографій, 2 перекладів з Людвіга Тома, спомину про перший твір Л. Мартовича, та критичної завваги під заг. *Поети й інтелігенція*. До майбутнього повного видання повинно ввійти і все те, що є цінне в посмертній теці письменника і всі його листи.

III

М. Рудницький пише, що є вже й такі критики, що зробили з Стефаника боевого «енергетиста», а інші — співця жертв капіталістичної експльоатації¹³⁾. Сам Рудницький не каже, хто з тих критиків вірніше оцінює Стефаникову творчість, бо він тримається засади, що в критиці

¹²⁾ А Жук З *віденських спогадів про В. Стефаника — Дорога* Львів 1931 стор. 7.

¹³⁾ М. Рудницький *Від Мирного до Хвильового* стор. 241.

не треба в'яснювати: на його думку, коли критик ставить запит, то вже одночасно роз'яснює¹⁴⁾). Ми не вдоволяємося таким »роз'ясненням« і пошукаємо відповіді в самих написаннях автора. Зазначуємо, що не будемо »підбирати« довільно прикладів на сяке чи таке забарвлення, тільки будемо старатися трактувати Стефаникову творчість як цілість. Не можна »виривати« з письменника частини творчості і в поетичному чи риторичному захваті проголошувати їх за цілість; подивимося на цілість сеї творчості, бо вважаємо її за структуральну цілість, за живий організм сотворений душевною структурою письменника. Сьогодні багато наук — не тільки такі як психологія, але й такі як мовознавство! — трактує предмет своїх дослідів як органічну цілість і не дозволяє відривати від неї поодинокі частини, бо тоді будуть хибні висліди таких дослідів. Чи мігби ботанік говорити тільки про колючки або тільки про квіти на кущеві троянди? Чи може критик робити висновки на основі дослідів одного тільки твору Шевченка? Або виривати з цілої його творчості тільки деякі місця? Ніколи сього не можна робити — бо мусимо завжди пам'ятати про поетів душевний організм, про його психічну поставу, про структуру цілої його творчості і тільки з неї виводити та в'яснювати поодинокі твори, що деколи, на перший погляд! — моглиб видаватися навіть суперечними. Те саме відноситься й до творчості Стефаника, що — (тут, мабуть, ніхто не буде заперечувати!) — ціле своє життя не зміняв своїх поглядів!

Погляньмо на його *Синю книжечку!* Антін все був якнісь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, таї здохне, купить свиню, таї решегину дістане. А як умерла йому жінка таї два сини — то Антін »як не той став«. Продав поле, город а вкінці й хату, взяв собі від війта синю книжку та йде собі служби шукати. Се немов драматична експозиція, по ній Стефаник показує, як Антін прощається з хатою. Яка нотка найважливіша в сім його монольогу? Чи може те слівце, — як деякі критики підхоплюють сквапливо! — де Антін каже, що його дід мав »двацять штири морги«, таї »штири воли, як слимузи«¹⁵⁾). Ніколи в світі! Се лиш мимоходом згадано, сам

¹⁴⁾ *Між ідеєю й формою стор. 225.*

¹⁵⁾ Критики сі зараз в'яснюють: мовляв, Стефаник показує »пролетарізацію« села! Та їм належну відправу дав ще І. Франко, як про се ми згадували в першій частині розвідки.

герой нікого не обвинувачує, бо знає, що йому ніхто не завинив, бо «він» «лайдак», що все «своє» попродав: «не моє тай решта! Не мо-о-е!» Антін сам себе на гіркий глум виставляє перед «небожытами» — жінкою та дітьми — кажучи до них:

Чуєш, Маріє, тай ти, Юрчику, тай ти. Васильку, тепер дьвдя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносявати...

Чи се виключно бідняцько-селянська трагедія? Чи між богачами, а навіть не-селянами немає таких «якихось нещасливих» людей, що їм «все йде з рук, а ніщо в руки»? Чи тут виною економічні відносини? Ні! Для Антона найважливіше те, що він тепер «не має рихту» до нічого свого. Посидів, посидів в проданій хаті, тай виходить: «не моє, що маю казати, коли не моє»... Він глузує зі себе, каже, що можна його бити, як пса, від чужої хати. Він ще тоді тільки «має рихт», коли не, бо не за свої гроші¹⁶).

Отсе заголовне оповідання першої Стефаникової збірки — провадить нас до заголовка другої збірки, до *Камінного хреста*, де бачимо Івана Дідуха, що то його Переломаним звали, бо «той горб його переломив». І Дідух прощається з хатою та землею, але серед інших умов, як Антін. Як Іван прийшов з війська до дому, то застав лише хатину завалену, а всього маєтку лишив йому тато кусень горба. Іван своєю працею докупив ще землі, в селі його всі «за газду» мали, а його жінку «за газдиню». Та ось письменні сини зачули про агітацію до Канади тай «підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали». Два роки про ніщо в хаті не говорилося, лиш Канада, тай Канада! Сини не хотіли бути наймитами після батькової голови тай вічно казали до нього:

Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба, бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си.

Дехто підкреслює се місце в оповіданні, немовби воно

¹⁶) Як можна «пояснювати» «на свій лад» се оповідання — свідчать отсі слова Антона Крушельницького: «Сей нарис дає характеристичне освітлення пролетаризації хлопів, яка довершується під сю пору... і яка виростає до символу сьогочасної суспільної події». (Згадувана книжка ст. VI).

було суттєве, а не випадкове в оповіданні¹⁷⁾. Миж міркуємо, що автор бажав тут показати, як то банно селянинові »за родом тай за своїм селом«, тай за »горбом«, де свою силу лишив.

Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, шо не памнѣятаю, шо си зо мнов робит!

Селянин без землі нічого не вартує. »А тож Бог не гніває си на таких, що землю на гиндель пускають?... Відки таким дітем має Бог благословити?« Тож не даром поет сконцентрував найвисшу точку Іванового трагічного патосу на сю хвилину, де Дідух скидає сільську одежу та вбирається »по панцки«. Він близький божевілля. Ціла хата заридала. Якби хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, якби горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як встеклий:

Мой, як-єс газда, то фурни тото катране з себе, бо тыи вполякую як к....!

Пригадаймо собі, як соромився »рантухової« сорочки Антін з *Синьої книжечки* — бож зміна одежі — се лемов символ зради свого стану, свого »світу«. Згадаймо історію постової »панцкої« одежі в коломийській гімназії, а тоді зрозуміємо, чому то Парасочка, вийшовши заміж за Івана Гусака, що мав »панське сине убрання« — »мала амбіції«, щоби свого чоловіка »зробити газдою«, тож нашла йому два хлопські одіння »аби не був ленкою« і не смердів олієм від ліхтарки. Хотіла з нього зробити »господаря« і привернути »до людей! (*Червоний вексель*) туди, звідки вийшов поет, а тоді, може, зовсім не треба буде »пергися« на чужину, щоб зрозуміти Стефаникову творчість.

IV

Пригляньмося новелі *Палій*. А. Крушельницький бачив в ній тільки »конфлікт поміж двома суспільними верствами в селі«. Не перечимо, що є тут і конфлікт, та запитаємося, чи тільки він? Чи справа »конфлікту« — се головна проб-

¹⁷⁾ Загально відомо, що до Америки їздили не найбідніші, тільки рухливіші та підприємчивіші одиниці, що не боялися ризику, от хочби сі Іванові сини.

лема новелі? Треба ясно поставити справу: чому не було «конфлікту» між богачем Курочкою і Федором тоді, коли сей останній міг працювати? Таж Федір ціле життя був бідним, ціле життя гарував у скупиндряги Курочки. Ось Федорова філософія: він кладе собі хату і нехай вона буде, як куча, але все «його», він має «свій» кут, він вернувся до «нашої віри», покинув жидівську службу, бо Бог дав йому такий «розтулок у голові»:

Як єм уздрів його ласку небесну по полю, як жито просило ся під серп і земля аж цепала: «Йди, Федоре, бери з мене хліб», — а я лишив жида серед дороги тай пішов до Божої роботи. Декує Господеви і до сьогодні!

Се оповідає Федір тоді, коли його пастухи не хотіли прийняти до панських ясел. Федір халупник — та й він має ще честь в порівнанні з наймитами, він до них кричить: «Ти віл, ти ніколи хати не видів! Ти порядного чоловіка з ясел буком!» Чи так промовляє той, хто, як се міркує Коряк, з халупника «вступає до армії пролетаріату»? Та ще одне треба підкреслити. Федір підпалив Курочку аж тоді, як дістав від нього на виборах в лице. Сей Курочка — се єдиний несимпатичними красками змальований богач у Стефаникових новелях. Він, як влучно завважив Др. О. Грицай, — «томиться у ярмі свого богатства, проклинає свою долю і вічно підганяє своїх дітей і наймитів до праці¹⁸⁾, жалуючи їм навіть їжі. Інші постаті богачів мають риси своєрідного аристократизму, «мужицької панськості», як каже Др. Грицай, і їх Стефаник малює з великою симпатією; з подивом про них згадують бідніші селяни, бо богачі для них се майже життєвий ідеал. Згадаймо, як письменник змальовує в *Давнині* старого Дмитра, якого Коряк називає виразно «куркулем». І хоч люди в селі за нього давно забули — то читальники його згадують, бо від нього «то сам початок читальні заходив». Сей Дмитро, не так як Курочка, жив «мирно і супокійно», щасливо, ніколи його «ніяка слабість не терла і зуби не боліли»; земля йому родина, він дочекався снів і спокійно «помандрував на могилу».

Так само з любов'ю змальовував Стефаник таких не бідних селян, як Данило й Семен з *Вона — земля*, героїню *Марії*, Максима зі *Синів*; героїв з *Нитки*, *Давньої мельодії*

¹⁸⁾ Др. Остап Грицай *Стефаникова людина Національна Думка* ч. 5 стор. 1.

і *Роси*. Та не тому тільки любив їх Стефаник, що вони богачі, ні, се не є причина письменникової симпатії! Всі ці герої, як і всі майже інші персонажі Стефаникових творів, — не вирікалися самих себе, а як деколи мусіли се робити — то робили так, як Антін з *Синьї книжечки* і Іван з *Камінного хреста*. Вони знали, що «без свого» важко жити людині. І тому то так Федора тягнуло до ріллі (*Палій*). Тому саме і «третинник» говорить у *Сні*:

Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе і загіє і накриє і погодує і честь тобі поведе... ..Землю цулуй... ..зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдала си.

Тому саме і Федір просить брата, щоб його синів «навчав на розум» тай «зробив з них газдів» (*Лист*). Стара баба називає себе «помийницею» і гатить головою в стіну, як скажена, промовляючи до себе: «Як єм с торбов за поріг переступила тай я вже не газдиня, нема рихту». Ії тоді здавалося, що чоловік у гробі перевернувся від сорому за свою жінку (*Святий вечір*). Пацифістичний критик бачить у новелях *Виводили з села* і *Стратився* — «жертви мілітаризму» і співчуття до них «українського мужика»¹⁹⁾. Чи справді наш нарід, що мав Запоріжжя в своїй історії і що достарчав найкращих боєвих полків чужинним арміям — мусить бути «антимілітаристом», бо так захочується деяким слабосилим інтелігентам? Треба виразно підкреслити, що Стефаникові *Сини* се не *Два сини* М. Вовчка. Правда, як «виводили з села» — то всі «хлопи в селі заревіли» — та сю Стефаникову «мякість» в сих двох «некрутських» новелях треба вияснити тим, що рекрут їхав «у далеку дорогу», що його відривали від рідної землі, тягнули в «чужі краї» згинуті «десь далеко» на дорозі чужого цісаря, «в чужі чужиници!» Се найбільше гризе Миколового батька! Бо своя земля «як дівка, все молода, сьвито є — то вбере си, будний день — то вона по будному вбрана, а все дівочит — відколи світа та сонця». Так розумє старий мужик з «померклими очима» в *Озимині*. На тлі сих слів треба сприймати чи не всі трагедії Стефаникових людей.

Катрусин батько ніжно любить свою дочку, він «дув на неї як на жінку», він за неї «мав честь у людей, як за хлопца», бож вона робітниця на все село; він-би її «мізин-

¹⁹⁾ Згадувана книжка А. Крушельницького стор. VI.

ного пальця врубав». Та одночасно він бачить, що для дочки немає ліку, він уже зазичився тай готов стратити навіть останню хату. І тому з його уст, таких ніжних на слова любови до доньки — чуємо й жорстокі слова:

Бодай я вже не дочекав вас дохторувати! Кобиете поздыхали, то бим раз поховав, тай збув си!

А відкиж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?!

Вжем гроший набрав, тай ще наберу на похорон, тай на старість жиди з хати віженут. (*Катруся*).

Як загрожена можливість існування — то Стефаникові герої бороняться всіми зусиллями. Ось Лесиха тяжко гарує, щоб прокормити свої діти, а чоловік — ніяк «розносит працу змежи дітній» до корчми. Мати зважається на трагічний вчинок, каже дітям бити батька. (*Лесева фамілія*). Гриць Летючий не може по жінчиній смерті годувати свої діти і топить одну дівчину (*Новина*). Сей єдиний випадок роздмухав совітський критик до щоденних явищ, пишучи про «дикунство» селянського життя в одній половині Стефаникових творів:

Злидні такі, що кожен зайвий рот мусит згинуті страшною наглою смертю(?): старі, малі, хворі гинуть, як худоба, ба навіть худобу шанують більше, ніж батька-матір, коли вони вже непотрібні й мусять виглядати смерті. Діти кидають(?) на призволяще хворих батьків, батьки топлять своїх дітей, гине, поневіряється все слабе, хворе на селі.²⁰⁾

Погляньмо, чи справді вони така вже люта дич, оті Стефаникові селяни, як про се пише «ніжний» підданий «делікатного» Сталіна. Стара Тимчиха нарікає, що по смерті чоловіка вже «не газднися», бо все взяли в свої руки діти. Та по наріканнях говорить сама до себе:

Таке-м понапалітала, що встид перед сонцем світим! Вони, сараки, маєт свої діти та мусі за них дбати!

Жінка ся живе в достатках, вона ще за життя настарала всього собі на смерть (*Янгол*). Те саме діється зі старою бабою з новелі *Сама саміська*. Як діти йшли на

²⁰⁾ Б. Коряк *Селянський Бетловен* стор. 29.

роботу, та лишили бабі, «аби мала що їсти й пити». Мати на них не нарікає, бо знає, що «сидіти коло слабої у горячий час, то, Бог видів, не було як». Такий уже закон землі! Старе її слабе має вмерти — се зі спокоем приймають Стефаникові герої. Старий з *Озимини* свариться зі смертю:

Я своє вже відбуду, я контетний, мині нічо не бракне. Озми собі пушку того дуку тай пусти зза стола — я контетний. Ти не пхайси межи молодих, але бери то, що до твого писка. Молодий най газдує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоть він у війні, а ти його не руш! Збирай у яму того, що до ями...

І Лесеві зі *Скону* «смерть не страшна — але довга лежа ота — ото мука». На землі поснули покотом сини і доньки, бо «не могли стільки ночей не спати». І старий з повелі *Діти* спокійно думає про смерть, хоч в його дітей «нема Бога, ой, нема...» Цікаве, що Стефаник, якого багато критиків вважало за песиміста, каже тишиться життям навіть такому бідакові, як старий дід Михайло з *Вістунів*. Дід сей йде зі своїми трьома внуками збирати по стернях колосся і тогорічні ковіньки. Він дивиться на внуків і «сотас» свої думи:

Хлопці здорові, рослі, аби лиш дочекатиси! Менший то штудерний, такий як старий. У зимі то допоминаєси чобіт, бо каже, що на печи ему не добре. Кілько сміху є з него, що якби вмер, тай бим осиротіли...²¹⁾

V

Всі повелі, що про них ми вже згадували, треба оцінювати тільки зі становища світосприймання Стефаникових мужиків-людей. Світосприймання — се значить та духовна цілість, що на її основі людина оцінює всі життєві явища. Се духовна постава сих людей. Се те все, як репрезентативні

²¹⁾ Як однобічно представляв сі оповідання *Коряк* у згадуваній розвідці (стор. 29-30), свідчить сей факт, що зараз по наведених словах про «дикунство» нашого села — цитував вступний і останній розділ з *Вістунів*; з оповідання *Янгол* навів отсе речення Тимчихи: «старого візьми та закопай».

представники Стефаникових героїв реагують на довколишній світ, а ще стисліше, на сей і на той світ. Зазначаємо, що не є се те саме, про що писав В. Дорошенко і за ним повторяв В. Коряк.

Майже всі персонажі Стефаника — люди одної масти. Індивід майже не вирізняється з сірої маси. Слизе всі разом творять одну колективну постать, з однаковою нескладною (? Л. Г.) психологією, яка знайшла в Стефаника знаменитого обсерватора.

Вол. Дорошенко гадав, що селяни Стефаника реагують тільки при допомозі «еміграції й сліпого стихійного протесту у виді дикої розправи в своїм крузі». Та се не зовсім вірно, подібно не можемо прийняти також його твердження про «пасивність, безвладність та інертність» сільського життя²²). Ми бачили на обговорених довоєнних оповіданнях Стефаника, що така характеристика не змальовує вірно духової постави героїв письменника, що сих селян не сміємо називати пасивними, безвладними та інертними. Правда, є в нашого письменника один нарис, що його герой «сидів як стовп і чув, що буде спати». Він чекав довго і не важився зайти до панської брами. «На нього спадала сонність і байдужність». Тай «всі мужики, багато їх мільонів, уміють чекати довго і терпеливо». (*Май*). Се правда, але сей «Данило» з *Маю* — не має багато товаришів між Стефаниковими літературними постатями. Але й він, як се вірно зафіксував О. Грицай, немов правдується в своїй душі з невидимим паном. Навіть Іван з *Кленових листків* — в новелі сій бачить А. Крушельницький «безнадійне положення» мужика — не є пасивний ані інертний. Він знає, що «де у світі є найгірше, то мужик має то спожити, що де у світі є найтяжше, то він має то віконати». Та він не опустив рук, тільки пішов на лан коло ставу працювати за дванацятий сніл, щоб дітей нагодувати. Він нарікає на те, що має діти, та йому гості заперечують:

Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люди маютеся плодити.

Сей Петрів Іван каже, що «злодія не шкода», те саме твердять Михайло і Гьоргій, що «злодія живого з рук не випускає». В них ні сліду пасивності. Вони хотілиб, щоб злодій навіть перед смертю не боявся.

²²) В. Дорошенко: *В. Стефаник* стор. 11.

Ов, чоловіче, ти дуже боїши, ов, це нефайно.

Мнекому не варт бути, бо мнєкий чоловік нездалий до нічого.

Селяни сі воюють як лицарі. Один каже: «Ви злодієві не дивуйтєси, бо кождий хоче боронитиси». Другий відповідає: «Та я нічого не кажу». Гьоргій дає злодієві води, каже йому затамувати кров, хоч і пригадує йому, що його чекає. Гостить його горілкою. Злодій сам знає свою долю. «Пропало, нема що говорити! Бий, та дай мені спокій!»²³⁾.

В. Коряк гадає, що «газда» убиває злодія за те, що «він особливо» ліз не до богача, але до бідного. Та, ми чули висше, що й нуждар Іван з *Кленових листків* казав, що «злодія не шкода», навіть якби ним була власна дитина. Стефаникові селяни далекі від большевицького гасла «граб награбленное!» А тим саме способом бажав А. Крушельницький вияснити «вельми дикий рис» сільської психології. «Він зрозумілий на тлі ось таких сліз: «А чомуж ти не лізеш до богача, але до бідного?» На взір Стефаникових покутських селян, пізніше, в часі боротьби з червоною Москвою, так само «судять» українські селяни в Косинчиному оповіданні московського «злодія», що окрадав не одного селянина, тільки цілу Україну.

Ні, Стефаникові селяни — се не большевицькі грабіжники, вони тверді («мой, я твердий, я камінний» — каже Гьоргій) — але впоминаються за своїм «рихтом», для злодія «гріх мусить бути», без гріху «не обійдеться». Се найліпше потверджує Суд. І на нього вказують марксісти, бо там бідні повбивали богачів. Та сі критики не хотять знати, що в сій новелі важливіша ідеологічно друга частина Суду — де бідні судять вбийників! Судили самі бідні, богачі не мали права приходити.

Всі, що стояли в сінях, почали кричати: «Вони вбили, найже відпокутуют!»

І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті,

²³⁾ Подібно в Суді. Богач Михайло каже: «Говори, дурна бабо, тут нема просьби, тут смерть». Бідні хвалять його вже по вбивстві, а ганять Касіянка: «Касіяно, боїси, не тє що Михайло, цєс не боявси». Одна з жінок сміється з тих чоловіків, що «стоять подалєки тай скачують, як щенюки».

руки, багато їх, хапали їх, мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі хвилі помсти.

Так, се правда, в українського селянина, що його змалював В. Стефаник у своїх творах, бачимо «безмежне привязання до свого достатку, до своєї власности». Селянин сей, як з жалем писав А. Крушельницький — «катує на смерть» злодія. Відорвати нашого селянина від його власности стараються червоні москалі чрезвычайками, каторжними працями, засланням на Сибір та жахливі Соловецькі острови. Отой «достаток» власний, ота «земля — як 'своя є» — се панівна риса в Стефаникових селян. Її бачили ми вже в *Синій книжечці*. Була вона і в усіх дальших збірках. Та горячою лявою бухнула вона в останній збірці поета, в *Землі*.

Як Данилиха «не вздріла вже свого села, то заніміла». «Розум свій загубила під колесами». Та Семен картає Данила. Селянин без землі, як птах без гнізда. На своїй землі Бог буде благословити.

Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадеш до неї, горбиш си, вона з тебе жила вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина. (*Вона — земля*).

Данило послухав Семена²¹) і вертається додому. «Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучеряві». Др О. Грицай вірно підкреслює тісний ідеологічний звязок повоєнних новель Стефаника з творами з першої доби. Чи Семенові слова — се не те саме, що снилося бідному третильникові на чужому лані? Бог дав йому землю тай каже: «Але тримай, не пусти... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі добре вдалася...».

Герої останньої збірки Стефаника — се тіж самі прапервісні сини своєї землі, ті самі елементарні ества зі своєю стихійною психікою... що і його людина досі..

²¹) Отсей Семен, се рідний батько письменника, як до сього сам Стефаник признається: *Вона-земля* — се була розмова мого батька Семена з людьми, утікачами з Буковини» (*Новий Час* 1937 ч. 15).

Але село в них розгорнулося в їх очах своїм обрієм так широко, погляд їх душ видвигнувся так високо, що їх коханка-земля являється їм тепер не тільки дрібним вирізком власного ґрунту, а Рідною Землею в усій маєстатичній величі свого символу, як вітчизна. Як збірний експонат свідомого національного колективу.²⁵⁾

Так, земля для Максимових синів, — се вже не тільки земля Івана Дідуха, не тільки його »горб« з камінним хрестом.

Послідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер йдемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі тай каже: Отсе Україна, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; землю нашу йдем від ворога відбирати. (*Сини*).

Максим зрозумів його слова:

Сину, кажу, та єще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на се діло; він дужий, най взє обох закопаю у цю землю нашу, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік.

Ось як по спартанському прощає Максим своїх синів:

Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене памятайте!

Подібно зробили й Маріїні сини. Два »пішли до охитників«, а найменшого взяли москалі на Сибір за те, що казав їм правду в очі. »Ви — каже — цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити?«

Д. Донцов правдиво вважає Стефаникову *Межу* за есенцію всієї філософії письменникових героїв.

В останнім (*Межі*) творі поета зібрані, скондензовані, як ніколи передтим, в одно: і його символіка, і його основна ідея. Є і жінка, що плаче — символ дочасного, тілесного, яке хоче заглушити голос правди; і Бог, що карає за самовільний вимір справедливости — символ абстрактної правди... Виступаючи деінде нарізно, тут вони зеднані в одно, зміцнюючи вражіння твору... Тут же нарешті — як позивання з жінкою і з Богом, злучені разом: і особистий, і колективний »гріх«. Ніж тому, хто зазіхає на його ґрунт, кулі й гармати тим, що прийшли відібрати землю йому та иншим.

²⁵⁾ Др. Остап Грицай: *Стефаникова людина* »Національна Думка« Прага 1927 ч. 5 стор. 9.

Земля Стефаника — се вже не »село«, і не »горб«, і не »лан« — се великий символ. Се вже не та земля, яку треба »соціалізувати«²⁶). Се та земля, за яку »полегоса (колись) храбрії русичі на брезі бистрої Каялик«. Від неї заносить срібним полином Ігоревих степів.²⁷).

VI

Ідея »землі«, ідея »України« — се в Стефаника основна філософія всіх його літературних постатей. Люди сі вмють сильно боротися за сю ідею, вони стають на про з Богом за неї; вони жертвують своїх синів; вони як »камінні« борються з руйніками »свого достатку« — дарма, що се не подобається »мнеким« критикам, що сміються з »енергетистів«.

З сією начальною ідеєю лучиться й друга основна нотка, що брнить через усі майже твори Стефаника. Землю треба »зубами« тримати і передати її своїм дітям і внукам. Тому Стефаник такий перечулений і ніжний до дітей. Пригадаймо собі, як то в *Нитці* тішиться його мати, що має »здорового і дужого« чоловіка, який, кілька »дітей вона не народить — то всіх погодує«. Або подивімся на ту стару з *Роси*, що »здуріла від внуків« — »радується ними та буде Україну«. Або згадаймо того бідного діда Михайла з *Вістунів*, що так тішиться »здоровими, роліми« внуками, хоч збирає з ними на панському лані колосся. Навіть той бідолашний Данило з *Маю* боронить своїх дітей перед паном: »То Бог, пані, дає діти«. Те саме твердять куми Петрового Івана: »Жуме, ви пусте говорите, так

²⁶) Мабуть тому совітські критики (згадані в I частині) або не хотіли, або може не могли, вияснювати повоєнні Стефаникові твори. М. Івченко відважився написати досить вірну інтерпретацію *Синів* та *Вона — земля*. Критик сей бачив героїчні мотиви в повоєнного Стефаника, основані на давніх ідеалах: »боротьба за землю — боротьба за свою Україну!« Івченко досить несміливо та неясно висловлював сю думку, — та жандармський нюх В. Коряка занюхав зраду (Івченко виразно писав: »ся схема (Стефаникова) нашому революційному суспільству є чужа«) — і доносив московському начальству: »Так оцінює творчість Стефаника орган М. Грушевського, науковий двохмісячник українознавства...« (Пор. В. Коряк: *Селянський Бетловен* стор. 51).

²⁷) Д. Донцов *Поет твердої душі* — *ЛНВістник* 1927 кн. II стор. 151-152.

ніколи не буде, бо люди маюг си плодити». А ось селянин з *Озимни* правдується зі смертю, щоб не забирала молодих, бо молодий «най газдує, най діти до розуму приведе». Ідею «землі» найкраще получив з ідеєю «дітей» Семен:

Земля за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що речут си, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина.

Бачили ми і любов батьків до хорої Катрусі. Старий Федір спав у стайні як свинар, а дочка служила в кухні. Дочка вийшла заміж і батько в хліві, аби ніхто не бачив, заплакав: «Тепер жий, з ким хочеш!» На тлі сієї батьківської любови до дітей ще грізніше зарисовується дантейське пекло з *Новини*, де Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчину. На сьому тлі зможемо зрозуміти богохульство побожного Максима зі *Синів*. Земля — для дітей. До Максима приходять чужі, «підкопані» тай кажуть: «Запишіт нам поля», а «ми будемо вам робити». Та Максим не дає:

Сі подерті суки гадають, що я ім поле тримав? Як умру, то най на моім поли чічки ростут та най своїми маленькими головками кажут Отченаш за діда.

Тому то Максим просить коханки своїх синів, щоб приносили «байстрьїтка», а дід для них порубає найтонше полотно на пеленки. Дід мавби тоді кому передати «землю». Мавби ціль життя.

Та є в Стефаника єдиний випадок, де мати нищить свою дитину. Се здорова етика нашого народу, як то вже змалював Шевченко в своїй поемі про Катерину. Може воно не припадок, що Стефаникова героїня зветься рівнож Катерина? Стара Вережиха змусила доньку, щоб повисилася за те, «що цілому селови принесла ганьбу, що найліпші коні з москалем забрала, що справляла, в кого гроші», що «курвилася в жидівських перинах». Які мізерні є всі ті «милосоєрні», що тепер обминають стару маму, а раніше тровили матір проти доньки. Се каже ім в очі Вережиха: «Чого ще хочете від мене, дикі звірі?» Мати ся живе ще тільки для своєї внучки, а потім хоче йти за донькою (*Мату*).

Інша відміна сього сюжету є в *Пістунці*. Мала пістунка Парася оповідає:

Я чула, що мої тато в ночі казали, аби ся дитина не находила си в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московського.

Тут батько рішає знищити дитину «не нашу». Сі два оповідання (*Мату* й *Пістунка*) — се немов контраст до богатых інших новель, де бачили ми любов до дітей поруч стихійної любови до землі. З сією подвійною любовю вя-

жеться ще одна риса в Стефаникових людей. Ніхто інший не відчуває так дуже потреби стихійної віри в Бога — як селянин; і се знаходимо в Стефаника. Воно може виглядати на парадокс для декого, — кому се немиле! — та аналіза новель каже нам тільки так твердити. Ми наводили вже висше місця з позитивним стосунком селян до Бога. В 55 творах Стефаника знайшли ми аж 31 новелю, де герої позитивно відносяться до Бога. Ані в одній новелі нема заперечення Бога. «Якто» — крикне читач — «а *Сини, Межа* або хочби Гриць Летючий — чи се в згоді з існуванням Бога?» Гриць Летючий чує свою вину («він си карі приймає, бом завинив») і, йдучи до міста, молиться. А старий Максим? І він вірить. «Поки Бог назначив, берімси, брьи, до цієї землі» — каже він до звідчолого. А що зробити з його богохульськими вигуками? Він свідомий свого бунту проти Бога, свого богохульства — і саме в тому велич його горя! Таж атеїст — скажім, Маркс, Ленін, Сталін і всі його віруючі учні — не «богохулять» у свому розумінні — вони попросту не визнають Бога. Максим правдуться з Богом; «говорить з Богом» і герой *Межі*: «Гріх гріхом, а я землі і тепер (вже по карі!) не дам». Він «не відсварюється, але він мав рихт». Дід закопував наших стрільців, як «за межу справляли ворогови кулі і гармати». Він подібно, як Шевченко в *Заповіті*, Бога не боїться, бо не може своїм кровю обкипілим серцем зрозуміти, «чому Бог не благословив» наших воїнів, «молодих як пінка», що «співаючи йшли на смерть».

Гвєра з мертвої руки не мож ім вирвати... Лиш очі сміються, бо нема мами, щоби їх затулила. А я плачу та гадаю: Доки ми сі сміючі очі, як перли, закопуємо, то й наша межа буде... І чому Ти, Боже, не благословив їх? (*Межа*).

Ми наводили висше думку Д. Донцова про сей твір. І справді, ся півтора-сторінкова новеля Стефаника — се невіршовий pendant Шевченкового гимну (*Заповіту*).

Не можемо не згадати ще про одну рису, яку старалися і стараються вмовити в Стефаника наші критики, що таки вічним повторюванням сієї «нібито правди» зуміли представити нашого поета в кривому зеркалі. Маю на думці т. зв. Стефаників «песимізм». Не помогли тут навіть заперечування самого автора, що кілька разів спростовував наших песимістичних критиків — хоч «не любив» про себе публично говорити. Навіть такий тямучий критик Стефаника, як М. Івченко, писав про «глибокий, безнадійний песимізм, що насичує всі твори Стефаника». Івченко старав-

ся сей Стефаніків «песимізм» вивести з загальних законів, що кермують всім органічним життям на землі. Ось один з *Басарабів* мусить вночі вухом ловити сей світовий хаос, сей безлад, сей розклад. Івченко гдавав, що трагедія людей полягає в тому, що вони «відчувають сей хаос у своїй душі, але не можуть перемогти його». Ось «звідси» і походить той песимізм, у Стефаніка.²⁸). Не треба великого зусилля, щоб звалити Івченкову аргументацію. *Басараби* — се єдине оповідання в Стефаніка з паталогічної ділянки людського життя — і на його основі не можна робити ніяких висновків про цілу творчість письменника. Та Івченко має ще один аргумент на те, що Стефанік любить виявляти жахливу безсилість і розпуку своїх героїв. Критик сей питається, навіщо треба було авторові нищити Романиху в новелі *Шкода*, або дитину в *Лані*. Відповідь на се одна: таж сам Івченко хвалить Стефаніка за оригінальність — а *Лан* без смерті дитини — бувби твором Марка Вовчка, а не Стефаніка, так само *Шкода* з инакшим закінченням булаб Бордуляковим *Дай, Боже, здоровля корові*. Та важливіша така відповідь: більшість, і то величезна більшість, не має такого жахливого закінчення сюжету. *Лан*, *Шкода* і *Новина* — се трійця з сієї групи, а вже *Кленові листки* сюди не можна зараховувати, хоч новеля ся так часто тисне сльози з очей читачів. Та послухаймо в сій справі оборони самого Стефаніка.

І коли вже маю казати вам правду, то скажу що, коли слухаю вас, як про мене говорите, то мені вічно видається, що ви заглядаєте мені за пазуху і скрізь, так, що сам уже дивлюся коло себе, чи яких онуч не маю, бо так ви мене з тим моїм песимізмом роздягаєте. Не знаю, як вам на се відповісти. Та мені здається, що з вас, тут усіх, можнаби скласти всяку мозаїку, яку завгодно... тут у місті помішались вам фарби... Але коли в мене на селі робиться ясно, тоді я бачу перед собою такий один великий різьблений камінь, якого не можна обійти, инакше змалювати. І чогож ви хочете? Як я побачив те, що перед моїми очима робиться, як я вам напняв струну мужицької душі до такої границі, що вона ось-ось могла обірватись, як я розтягнув сі нерви так, що вони грають, як у Бетговена, то звідки ви маєте право казати, що я — песиміст? Я застерігаюся проти песимізму. Бо те, що мужик не має що їсти, так само, як ви, те, що він ломить собі голову над хлібом або вмирає — то се не є ніякий песимізм. А як є десь там у мене якась бідне хлопщице,

²⁸) М. Івченко *Творчість В. Стефаніка* Київ 1926 Україна кн. 2-3 стор. 192.

якого мама посилає із дзбаночком по воду і воно мусить йти²⁹⁾ — то чи в сьому не можнаб, наприклад, бачити так само добре зразку кольосальної дисципліни? Я не люблю говорити, що мужики скривджені. Може, ви, інтелігенти, делікатні, переніженні часом бідніші, як вони. А чи ви самі не признаєте, що у вас нема тої сили, що в мужика, чи ви вічно не звертаєтесь за тою силою до нього. Я епігон, але не песиміст, і вважаю себе оптимістом». (Цітує з книги М. Рудницького).

Та в нас раз пущені фрази — тяжко знищити і ось той сам критик, що наводив повищі слова з Стефаникової «сповіді» — одночасно писав, що в його трагедіях нема «одного ясного промінчика», бо... так писали попередні, ще довесні критики. Для нас є Стефаникова «сповідь» — немов підсумком нашої аналізи його творів. Та для ясности запитаюся, що воно таке песимізм? Песимізм се таке світосприймання, яке вірить, що в нашому світі переважають злі, негативні сили, — або що розвиток світу йде до гіршого. Чи можна на основі Стефаникових творів вивести такі переконання про світ та про напрямні його розвитку? Обмежим поняття світу — до тої «землі», що її підіймав шаблею Максимів син Андрій — чи тут завважимо, на основі еволюції поетових ідей від *Синької книжечки* і *Камінного хреста* — до *Синів*, *Марії*, *Діда Гриця* і *Межі*, — шлях до гіршого, чи до вершин, де золотом сонця ссяє повнота національного життя?! Чи друга ідея в поетових творах — оте життя на землі в тій цілі, щоб сю з емлю передати дітям і внукам, чи се песимістичне заперечення — чи potwierдження, афірмація життя?! Чи те, що деякі поетові постаті при своїй глибокій вірі відважуються з Богом «правдатися» в обороні своєї правди на землі, свого «рихту» — чи й се малоб бути песимізмом, як се називають «бідні, делікатні, переніженні інтелігенти»? А як у передвоєнних творах переважали «тверді», «камінні» мужики, бо «мнекому» не варта бути — то чи й се можна звати песимізмом?

Ні! Не песимістичний світ поетів!

Праворуч нього синє поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений.

Ліворуч нього чорна машина, що з червоного рота проклоном стогне.

А в серці поета його світ шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений.

²⁹⁾ Се в *Кленових листках* посилає мати Семенка з обідом батькові на «лан коло ставу», бо сама вмирає по злогах.

Поет у своїм царстві.

Він там, як буйний вітер панував, він там співав свою пісню. Він виспівав *Синів* «для наших жовнірів, які повернули з визвольної боротьби»,³⁰⁾ — чи він мавби бути «песимістом»?

Ніколи в світі!

³⁰⁾ Се слова самого поета (*Новий Час* 1937 ч. 15).

Стефаникове слово

I

Стефанік сотворив собі свій «світ» і «жив» в ньому разом зі своїми героями. Світ поетових літературних персонажів так тісно сплівся зі світом поета, що дехто з критиків відважувався утотожнювати автора з його героями. Покійний М. Євшан писав, що автор *Синьої книжечки* «ідентифікував себе» з об'єктом своєї творчості і «ховався» в ній увесь¹⁾.

Ми далекі від такого твердження, бо ніяк не можемо собі представити, щоб в особі Данила з *Маю* виступав сам автор. Та ми вже згадували вище, що творець щиро симпатизував з багатьма постатями своїх творів. Автор брав ті постаті зі свого найближчого оточення, нерідко навіть зі свого родинного оточення. І так Семен з *Вона — земля* — се рідний батько поета. *Вечірня година*, *Мое слово*, *Дорога*, *Нитка* і *Давня мелодія* — се змістом строго автобіографічні твори самого письменника, як про се свідчить znana сьогодні поетова автобіографія. В помертній теці письменника залишилися замітки автора про виставу *Землі* в театрі *Заграва*. З них довідуємося, що поет дійсно знав Максима, що по смерті синів, які не повернули з визвольної війни, лишився сам на світі. Бачив поет і *Марію*, що «до смерті панувала над оточенням» та вмерла у великім «завзяттію». Близько Стефаніка жив і Гьоргій зі *Злюдія*²⁾, і Іван Дідух з *Камінного хреста* і Федір з *Палія*. Сама ж поетова мати «заходилася» коло Басарабів, щоб не вішались, та нічого не вдіяла, бо «їх чотири поповнили самовбивство»³⁾. Сам поет признався, що брав свої постаті зі свого оточення — та одночасно закінчив свої роздумування ось як: «Неодна постать моїх

*) Див. *Вістник* кн. II б. р.

1) М. Євшан *Під прапором мистецтва* стор. 104.

2) Для сантимальних і слізливих наших критиків не зашкодить підкреслити, що інсценізація *Злюдія* авторові «на старість найбільше подобалася», — і «найбільше його зворушила». (Пор. В. Стефанік *Під вражінням вистави «Землі», «Новий Час» 1937 ч. 15).*

3) *Новий Час* 1937 ч. 15.

образків коштувала мене багато праці й паперу». Так доходимо до зясування, як творив поет свої новелі.

Б. Лепкий згадує в своєму нарисі про Стефаніка, що автор *Камінного хреста* виходив на залізничий двірць та приглядався там нашим емігрантам, що ждали на поїзд. Пізніше вертався до хати й писав новелі. Стефанік так сильно переживав свої твори, що виглядав тоді «дуже зневолений, мов по недузї якій, або по душевній боротьбі. Головою товк до стола і плакав, як дитина» — коли писав⁴). Коло стола на підлозі лежало багато записаних і попередираних листків, бо Стефанік не любив перечеркувати, дописувати й поправляти. Написав речення, прочитав, — і як йому не подобалося, передирав та писав наново. Остання редакція мусіла бути така, що з неї не можна було ані одніського слова викинути, або иншим заступити⁵). Таке саме свідоцтво про спосіб праці Стефаніка виставив і пок. Яр. Весоловський, що разом з поетом мешкав у Відні в часі війни. Тоді Стефанік розпочав свій другий, повоєнний період, своєї творчости. Письменник замкнувся в кімнаті, знищив масу паперу, схвилювався аж до втоми... і написав двосторінкове оповідання *Дігоча пригода*.

Та наш творець жив радіщами й болями своїх героїв не тільки тоді, як їх покликував до літературного життя, як «своє слово гострив на кремені своєї душі», як з хаосу буденщини творив «свій світ». Стефанік переживав кожду свою річ і тоді, як перечитував її вже по написанню. Вол. Дорошенко дає сьому дуже цінне свідоцтво. Було се влітку 1922 р., коли письменник привіз своїх *Синів* для *ЛНВістника* і в домі п. Гнатюків читав сей твір.

Було се якоесь несамовите видовище, своєю страшною експресією, своєю трагікою: Стефанік валив кулаком у стіл, дер волосся на голові, гукав, тяжко переживаючи те, що читав. Годі просто описати сю цікаву, зворушливу, незвичайну картину. Скінчив видимо перемучений.⁶).

Тоді розказав сам поет, що він страшенно переживає кожний свій твір, як його пише. Коли Максим у *Синах* кричить і лютиться — кричить і лютиться і сам творець; хапає Максим себе за голову й хилиться до землі — й автор рве волосся в себе на голові й не всидить на місці, тільки кидає собою, як його герой.

⁴) Б. Лепкий *В. Стефанік* Львів 1903 стор. 13.

⁵) Б. Лепкий *Стефанік у Кракові* «Новий Час» 1937 ч. 16.

⁶) Вол. Дорошенко *Як творить В. Стефанік* «Дорога» — *Василеві Стефанікові у 60-ліття* 1931 стор. 17.

II

Ми навмисне підкреслили, звідки Стефаник брав собі героїв до своїх творів — та спинилися над справою, як творець писав свої новелі. Се потрібне нам до того, щоб в'яснити, чи наш поет черпав щось до своїх творів з чужинних письменників, чи виріс на самому тільки рідному чорноземі. Чи бачучи наших емігрантів в рідному Русові і в Кракові на двірці — потребував письменник ще й шукати за чужинним взором, щоб написати *Камінний хрест*? Чи треба було се робити, щоб написати *Злодія*, *Палія* або *Кленові листки*? Психологія творчости знає таких письменників, що читають чужинні твори з «олівцем у руці». Се не значить, що сі письменники «відписують» собі деякі місця з чужих творів — та впишають до своїх, хоч деколи й таке буває. Сі письменники в часі свого «оригінального» творення — послуговуються свідомо, а то й несвідомо! — чужими мистецькими засобами. Знаючи, в який спосіб писав Стефаник свої твори — не зможемо його зарахувати до «творців»-наслідувачів. Сам Стефаник признавався, що любив Федьковича й Гліба Успенського. Так пише про се Б. Лепкий у згадуваній статті про побут письменника в Кракові⁷⁾. Про Успенського згадує Стефаник і в *Автобіографії*, з його творами не розлучався він через два роки і Успенський мав на «нього в гімназії найбільший вплив». З наших письменників «любив найбільше» Франка, з польських «найблизше жив» з В. Орканом⁸⁾. Отсей «вплив» Успенського треба розуміти тільки так, що Стефаникові тоді «подобався» сей письменник, а не в дослівному значінні літературного впливу. Шо воно так, а не инакше — про се свідчить згадка Стефаника в автобіографії про «величезний талант» Мартовича, що «просто параліжував» письменника за гімназійних студій і не давав відваги признаватися до письменницьких проб. А проте ніхто не може найти слідів Мартовичевої творчости в літературній спадщині Стефаника.

Деякі критики тільки порівнували Стефаника з иншими, своїми та чужинними, письменниками. Иншіж таки писали виразно про літературний вплив на творця *Камінного хреста* та *Синів*. Б. Лепкий зіставляв новелі Сте-

⁷⁾ *Новий Час* 1937 ч. 14.

⁸⁾ *Автобіографія* в книзі: В. Стефаник *Твори* ДВУ Харків 1929 стор. 31—32.

фаника з оповіданнями М. Вовчка і О. Федьковича. З польських письменників згадував про Пшибишевського та про «громаду модерністів». Та Стефаник «не пішов за ніким, тільки остався собою». З московських авторів наводив критик цитати з Горького, та в них не бачимо нічого подібного з нашим письменником. Те саме відноситься й до Гліба Успенського. Стефаник «не знає компромісів», він «сам собі пан»⁹⁾. А. Крушельницький згадав данського письменника Генрика Понтонпідана¹⁰⁾.

Багато писав про впливи на Стефаника В. Коряк. Критик сей бере характеристику Гліба Успенського з праці Йоффе під заг. *Культура и стиль* (Ленінград 1927) — та наводить такий уривок про московського письменника:

Влада зсмі і одрив од неї в місто. Хаос стремлінь та ідей, болючі зрушення, перевороти побуту і свідомости від сутички різних культур — його сюжети. Од безмірної влади землі з нетрів тягнуться його люди в инше буття — до міста.¹¹⁾

Правда, в Стефаника бачимо «владу землі» — та «одриву від неї в місто», як сього хоче Коряк, щоб показати в Стефаника «кризу натурального господарства перед наступом торговельного капіталу» — в українського автора немає зовсім! А проте Коряк пише, що саме Успенський стався джерелом «питомого хаосу Стефаника», і «джерелом Стефаникової влади землі». «Може звідсіля, з читання Успенського і ся зненависть Стефаника до доробкевичів і до міста». (стор. 59). Те саме пише Коряк і про мистецькі засоби Стефаника, серед них, на думку критика, «богато залишилося» з Успенського, ба, не тільки з нього одного! Коряк, як вірний сторож московських впливів на Україні, написав ще більше: «Отже, Стефаник багато взяв од письменників російської школи реалізму». Коряк не пробував навіть доказувати своїх твердень при помочі відповідних паралель чи зіставлень, подібно, як не зробив сього, коли писав про «вплив» Монасана, Вергарна, Виспянського і Пшибишевського.

З інших критиків писав про літературні впливи на Стефаника М. Рудницький. Він вказує на знайого нам Гліба Успенського, в якого український письменник мігби був побачити «брутальну, майже біологічну силу», що то її не було в наших побутових письменників — також

⁹⁾ Б. Лепкий *Василь Стефаник* Львів 1903 стор. 23-31; *Незабутні* Берлін 1922 стор. 80-81.

¹⁰⁾ *Вибір нарисів* стор. VI.

¹¹⁾ В. Коряк *Селянський Бетговен* Харків 1929 стор. 59.

від Успенського міг Стефаник, на думку сього критика, навчитися вживати в своїх творах «крепких слів»¹²⁾. Здогади М. Рудницького мусять лишитися тільки здогадами. Їх ніяк не можна переконливо умотивувати, бо важко повірити, щоб українські селяни в творах Стефаника були саме такі, як їх бачимо з їхньою стихійною, «брутальною, майже біологічною силою» — тільки тому, що на світі жив Гліб Успенський. Щож до «крепких» слів, то на їх генезу кидає жмут світла сам Стефаник, коли пише, що його рідний батько, — послужив авторові за взір Семена у *Вона-земля*. Батько «навіть дуже негарно говорив про жінок, яких Данило привіз на його подвіря». Автор мусів «пропустити ті нечемні слова» батька... Ось звідки бралися «несальноні» вислови в устах Стефаникових героїв! М. Рудницький згадує ще про Вл. Оркана та Арне Гарборга — та такі «порівняння» можнаб продовжувати в безконечність: білий сніг можна порівнювати з білою стіною, тому, що стіна біла; можна також порівнювати з чорним муrom, тому, що мур не є білий! Такі зіставлення не мають ніякого значіння для оцінки письменника.

III

Ми чули висше про «крепкі» слова в устах Стефаникових героїв. Справа ся тісно лучиться з докутським діалектом, що то ним розмовляють Стефаникові персонажі. Цікаво, як дивився сам поет на сю справу. Він на святочній гостині у Львові жалувався, що наші школи не навчили його володіти так свобідно літературною мовою, як се діється у щасливіших чужинців. Вдруге торкнувся письменник сієї справи в листі до Івана Лизанівського, совітського редактора своїх творів. Там Стефаник «дякував» редакторові за те, що він «зблизив» його діалект Покутя до «читачів Великої України»¹³⁾. Не від речі буде зазначити, що ся редакційна «праця» Лизанівського, як се признає навіть В. Коряк, була дуже «незначна». Ось зразки деяких змін, зроблених Лизанівським: «ся» замість «си»; «мною» — «мнов»; «я робивби» — «робивбим»; «місяць» — «місіць»; «молить» — «молит»; «із селам виходив» — «я виходив з села»; «бігти» — «бічи»; «конець» — «конец»; «роджені» — «рожені»; «частуєш» — «чьистуєш»; «щастя» — «щисте»; «Михайло» — «Міхайло»; «відки» — «вітки»; «по

¹²⁾ М. Рудницький *Від Мирного до Хвильового* стор. 243-4.

¹³⁾ В. Стефаник *Твори* Харків 1929 стор. 320.

одній« — »по одні«; »присягала« — »прицегала« тощо¹⁴). В Стефаниковій »дяці« Лизанівському криється багато куртуазійної скромності письменника, бо ми знаємо з неоголошених його листів, що творець знав ціну своїм творам і напевно не дуже то брав собі до серця слова пок. С. Яричевського, що нібито в нього (Стефаника) »цілий зміст новель« творить тільки »мой, та мой«. Що Стефаник в замітках про виставу своїх творів в театрі *Заграва* Блавацького радив молодим письменникам писати літературною мовою, а не діалектом — се ніщо дивне і ніхто сього не оспорує¹⁵). Та ніяк не можемо повірити письменникові в те, що він писав діалектом тільки тому, що не »вмів« по літературному писати! Проти такого твердження бунтується деякі твори письменника, писані найчистішою літературною мовою. Маємо на думці не тільки такі твори, як *Вечірня година*, *Моє слово* і *Дорога* — написані в цілості літературною мовою, але й всі інші, бо в кожному творі в частинах, писаних від самого автора, бачимо чисту літературну мову. Тому вірно ствердив Іван Ковалик, що в Стефаника маємо в дійсності дві мови: »мову самого автора (*sensu stricto*) й мову його постатей селян із Покутя«¹⁶). Отже, не незнання літературної мови змусило письменника послуговатися покутським діалектом, тільки свідомий і доцільний мистецький задум. Зрештою, ствердив се ще перед 34 роками Б. Лепкий, коли обороняв Стефаників діалект. Лепкий писав, що діалект »не шкодить« сьому письменникові, бо він »чинить се з артистичної konieczности«, а не для якогобудь пуского ефекту¹⁷). Сей сам критик вірно підкреслював, що »силу і мистецьке значіння« сього діалекту видно найліпше при спробах перекладати Стефаника на чужинні мови. Слушно пише і проф. Др І. Огієнко, що »Стефаникові твори не надаються до перекладу на нашу сучасну літературну мову, бо душа Стефаника в його оригіналі« — а »переклад бувби тільки слабим відгомонам оригінального твору«¹⁸). Тільки ми до-

14) Добру характеристику мови Стефаника дав Др Іван Велигорський в статейці в *Рідній Мові* 1937 ч. 3. стор. 116-122.

15) *Новий Час* 1937 ч. 15.

16) *Рідна Мова* 1937 ч. 4 стор. 163-4.

17) Б. Лепкий *В. Стефаник* Львів 1903 стор. 21.

18) *Говірка чи літературна мова* 1937 *Рідна Мова* ч. 3 стор. 121-2;

На тому самому місці стрічаємо м. и. ще таку увагу: »Твори Стефаника ніколи не зможуть стати загальноукраїнським добром, — на перешкоді до сього все буде їх не зовсім зрозуміла говірка«. З сим поглядом не можемо погодитися. Так само не можемо

дамо до повисших слів, що властиво перекладати Стефаникових творів на літературну мову їй не треба, бо читач легко зрозуміє покутський діалект, а для ширшого загалу треба додати пояснення — такі видання вже були за Збручем і належно словнили своє завдання.

IV

Слово — се творчий матеріял кожного письменника. Одні творці послуговуються словом більше чи менше самостійно, — і тільки вони заслуговують на назву дійсних творців; інші письменники засвоюють собі способи літературного вислову від своїх оригінальних товаришів пера, — і се літературні ремісники.

Всі ці «літературні ремісники» не мають свого літературного стилю, хоча й пишуть найчистішою й найпоправнішою літературною мовою. Літературна мова — се штучний витвір, се тільки сума індивідуальних стилів усіх визначних письменників. Справжній, дійсний творець в ділянці словесного мистецтва, — є творцем літературної мови. Мова ся живе й розвивається у все свіжих дійсних письменників, навіть тих, що пишуть говірками, а не літературною мовою! Таж літературна мова розвивається й поглинає завжди нові елементи говірок. Збогатив нашу літературну мову і В. Стефаник — се добре зрозуміли такі письменники, як пок. Косинка та М. Івченко або деякі критики, що визнають літературний молодняк до студії над творчістю автора *Синьої книжечки*.

Говорячи про мову Стефаника, маємо на думці не тільки звучню і відміну сього письменника, але також словникове багатство та складню. Сюди належить також і чуттева закраска слів. Сьогоднішня наука відкидає від себе всякі нормативні забаганки. Граматика, поетика чи стилістика — не мають претенсії до того, щоб творити закони, як писати та стилізувати поетичні твори; вони тільки досліджують індивідуальні мови письменників та аналізують поодинокі поетичні твори. Вірно пише проф. по-

поділити думки шан. автора, «що культура говірки іншому письменникові не придається», бо письменник з діалектом «звичайно не має наслідників» та «позостається яловим для розвитку своєї соборної літературної мови». Стверджуємо за всіма великоукраїнськими критиками (В. Дорошенко, Ол. Дорошкевич, С. Єфремов, В. Коряк, М. Сріблянський, М. Івченко, Д. Рудик, А. Риндюг, Г. Гребенюк та інші). що Василь Стефаник: 1) вже тепер став загальноукраїнським добром, як про се м. и. свідчать численні видання його творів за Збручем, 2) що мову Стефаника студіюють великоукраїнські письменники, бо на його творах хотілиб навчитися, як писати літературні твори.

зианського університету, Т. Грабовський, що сьогодні вважається за особистий стиль даного письменника тільки те, що відбігає від загальноновживаної норми¹⁹⁾.

Стефаник свідомо впровадив до своїх новель багато провінціалізмів, варваризмів і архаїзмів — і вони служать письменникові як засіб, щоб скріпити експресію. Читач не може собі усвідомити, як моглиб оті Гьоргії, Іванн та Максимн не вживати таких слів, як: «бевка», «гаптах», «дзумбелати», «лумер», «паршьнк», «ччка», «щезник», «шандар», «капурец», «гьамба», «колера». Те саме відноситься і до говіркових ріжниць у звучні та відміні, про які ми вже висше згадували. Автор *Межі* оригінально користає зі свого багатого мовного скарбу, коли буде речення. Один французький критик каже, що стилем рожі є її запах. Часом і мовчанка є стилем людини. Дійсний, органічний стиль виростає з ідеї, як квіт зі своєї бруньки; стиль — се живе слово на службі ідеї — а всякі словесні каламбури — се не стиль, тільки наслідування.

Слова можуть виходити зпід пера письменника одним або маленькими гуртками, немов піхота в барабанному вогні зривається до наступу. Можуть вони розтягатися в довжезні періоди та не спішитися, немов ті баби, що ніколи не можуть наговоритися. Стефаникові селяни, хоч як воно не дивно, — скупі на слова. Їхні речення, головним чином, прості та короткі — бють по душі читача, мов важкі удари тяжкої залізної довбні. Чи можна сю довбню тримати довго вгорі та будувати предовгі періоди? Чи міг поет при тім сильнім напруженні, що про нього ми висше згадували — бавитися довгими, зложеними періодами? Деколи ті прості речення стоять поруч себе, немов підсилюють своїх товаришів, що побігли перед ними до бою. В монольогах, або в позірних діяльогах, вяже поет свої речення так дивно, як «вони тільки в людськім мозку вяжуться тоді, коли чоловік не числиться з ніким, навіть зі собою, коли його ніхто не контролює і гадка стає чимось свобідним, окремішним, независимим» (*Май, Сон*²⁰⁾). В розмовах селян уміє поет підкреслити тільки найважливіші, сутні моменти і ніколи не попадає в так загрозливу при селянській тематиці балакучість. Правда, старий Палата з останнього твору у львівській ювілейній збірці розбалакався на добре, вийшовши зовсім зі стилю Стефаника — та ніде правди діти, що новеля *У нас все свято* чи не найслабша в цілій творчості письменника. Найсуворішим критиком

¹⁹⁾ Tadeusz Grabowski *Wstęp do nauki literatury* Львів 1927 стор. 113.

²⁰⁾ Б. Лепкий *В. Стефаник* стор. 20.

своїх творів був сам Стефанік: ми згадували, як він нищив усі свої літературні діти, як тільки вони йому хоч трохи не подобалися. В сьому, мабуть, і одна з причин його скупої літературної спадщини!

Деколи поетові загато навіть голих речень і він уживає недомовок, таких характеристичних для наших селян. Місцями навіть поодинокі слова творять речення. Речення зачинає письменник від *А* і *Та* — на взір народної стилістики; сі злучники причиняються до стислості Стефанікового стилю.

А моя голова; *та* де їх подіти?; *А* третій між ними був Базьо; *А* одного разу Базьо прочитав... книжку; *Та* відей ніколи не ів... обіду; *Та* мушу їх горівкою напоїти; *А* бабі наказував.

Коли в Стефаніка трапляються періоди, то дуже часто зачинає їх автор від *Як* або навіть від *А як*: »Як умру, то...«, або »А як я вмру, то...« (Всі повисші речення взяті з новелі *Давнина*).

V

Цікаво приглянутися, як поет послугується в своїх творах порівняннями, щоб збільшити образівість своєї мови. Порівняння мають влекшити уяві читача відтворити наглядно й живо даний образ; вони повинні піднести наглядність образу, зробити його приступним не лиш для розуму, але й для уяви²¹). Ми порахували порівняння у *Творах* Стефаніка (Львів 1933) — і найшли там приблизно 140 порівнянь. Не маємо тут місця на докладну аналізу Стефанікових порівнянь, мусимо вдоволитися тільки загальною характеристикою. Стефаніків світ — се світ українських селян, тож і його слово як найточніше достосоване до сього світу. Найбільше в нього таких порівнянь, де обидва порівняні предмети належать до матеріяльного світу:

Сльози падали, як дощ; хатина лізе під горб, як перевалений хрущик; махає головою, як конина на сонце; виловить нивки, як дрібоньку рибу; качивем си по соломі, як худобина; заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею; закашляв, як у великі труби заграв; борони літали, як пера; гямба нехарাপтна, як у старі конини; так гірко пили горівку, як кров.

Г. Гребенюк порахував частини мови в Стефаніка і ствердив, що письменник вживає дуже багато дієслів, приблизно від 32-40 на сторінку — а прикметників тільки 10 на одній сторінці. Ся велика перевага дієслів дає Сте-

²¹) В. Домбровський *Українська стилістика і ритміка* 1923 стор. 38.

фаниковим повелям, навіть при їх нібито позірній статичності (монольоги і діяльоги!), — «напружену потенційність дії»²²). За порівняння дуже часто буває в Стефаника іменник, як се бачимо в наведених вгорі порівняннях; рідко тільки трапляється прикметник: «ясно, як від сонця»; «біла, як папір»; «чорнобриві як гвоздики, червоні, як калина». Майже всі порівняння підбрано відповідно загальному характерові новель. І так в повелях, де героєм є сам поет, стрічаємо порівняння, де обидві частини порівняння є з абстрактного світу:

Пісня розспівалася в його душі, як буря, розколисалася, як мамине слово (*Дорога*). А в своїм світі я живу, живу! Як безумний бриду хмарою своєї фантазії (*Моє слово*).

В новелях зі сільського життя — майже всі виображення взяті з селянського світу; деколи поет залюбки бере виображення з дитячого життя — сю рису стрічаємо і в Шевченка.

Припав до нього, як давно до маминої пазухи; банує за горбом, як дитина за цуцков.

В Стефаника мало стереотипних, трафаретних порівнянь («ясно, як від сонця», «біла, як папір»); майже всі його порівняння оригінальні, смілі та наглядні. Сі риси находимо не тільки в тих порівняннях, де автор послугується тільки конкретними виображеннями, або де унагляднює нематеріальні, подумані, поняття й явища при допомозі конкретних образів. Стефаник такий великий пан слова, що в нього оживають, стаються і для змислів доступні — навіть чисто абстрактні порівняння, або такі, де абстрактне поняття має читачеві зближити, вияснити матеріальну річ.

Котила си весна, як море, як потопа; Надбїг плач, як вітер; Страшними лицами обернені до неба, як морем голоб проти моря звїзд.

Цікава річ, що в останніх новелях письменника — майже немає порівнянь. Сюди зараховую: *Червоний вексель*, *Дурні баби*, *У нас все свято* та інші.

Між кольорами — найчастіший колір червоний: червоні квітки, червоні губи, червонесвітло огню, червоні чоботи, червоні рожі, червоні вишивки, червона хмара, на червоно вишиває фасольки, червоний камінь, червоний вексель, червона пла-

²²) Г. Гребенюк *Покутська група письменників Харків Червоний Шлях* 1929 № 4 стор. 116.

тина, червона кров, на твоїх губах зачервоніють его губи; сюди можна зарахувати ще: хмара подобала на закервавлену голову святого, у кервавім світлі, кровавий вексель. І тут Стефанік нагадує Шевченка!

VI

М. Івченко вірно заобсервував, що в Стефаніка є дуже своєрідний ритм. »Він короткий, ударний, залізний, ніби кований, як ті вози Данилові в новелі *Вона — земля*; ритм сей »сильний, енергійний, напружений«. Справа ритму дуже важлива для літературного твору, бо »ритм освітлює увесь твір відповідним напруженням художника« і »виявляє інтенсивність внутрішнього життя« письменника»²³). Те саме підкреслив і Д. Донцов:

Пише він, неначе в трансі, коли руки трясуться і кров мозок заважає; гукаючи до нас, немов з потойбічного світу.²⁴)

Сей Стефаніків динамічний стиль видно і в композиції новель. Загально поширена думка, що Стефанікові новелі побудовані на один штаб: всі вони, мовляв, зачинаються від короткого »зачину« (розповідь автора), по нім йдуть розмови героїв — переплітані короткими авторськими вставками, — і на кінці твору »кінцівка« (також від автора!). Бо і справді, деякі новелі в такий спосіб збудовані. *Лесева фамілія* зачинається:

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми. Не ніс, але біг до жида, і все обзирався.

Тепер йдуть розмови героїв і монологі героїв, перетикані декуди авторською розповіддю. А ось кінець новелі:

І плакала і наслухала, чи Лесь не вертає. Небо дрожало разом зі звіздами. Одна впала з неба. Лесиха перехрестилася.

Відношення розповіді від автора до монологів і діялогів, як 33:47 (всіх стрічок має ся новеля 80). Та ось новеля *3 міста йдучи* скомпонована зовсім инакше: всі п'ять сторінок твору — се розмова селян про богача Максима, а автор від себе зазначає тільки, котрий з трьох селян оповідає, »перший, другий, чи третій«. Ще цікавіше написана *Нитка*: тут 26 стрічок — се роздумування матері при кужелі, коли в ночі чоловік спить з дітьми. Тільки одна, передостання, стрічка від самого автора, а кінцевий рядок — слова Матері Божої. Подібно написаний і найкоротший Стефаніків твір *Лан*: 22 стрічки розповіді

²³) М. Івченко *Творчість В. Стефаніка* 1926 Україна кн. 2-3 стор. 185.

²⁴) *ЛНВістник* 1927 кн. 2 стор. 153.

автор, і тільки в 2 рядках знаходимо думки матері, що збудилася на панському лані. *Мамин синок* має перевагу розмов.

А. Риндюг проаналізував *Сон* і *Підпис* та хотів би підкреслити в сих новелях всі ті риси композиції, що є спільні для всіх інших новель. В Стефаникових новелях немає ніколи автора в першій особі, а деколи й зовсім. Автор поєднує себе з героями і тим самим визначив ролю героїв в розгортанні сюжетного матеріалу. Томуто композиція твору йде за природним річищем переживань і настроїв героїв²⁵).

Та і в розгортанні сюжету не всі новелі писані на один лад. В *Шкодi* бачимо поміж поодинокими частинами новелі хронологічний звязок: У Романихи ослабла корова... Прийшов Ілаш, що знав до худоби... Радить здатися на Бога... Романиха сама знову коло корови... Кінець новелі: «Обі боролися зі смертю». Та не завжди є така проста будова. Деколи Стефаник послугується спізненою експозицією. В новелі *Суд* довідуємося про причину бійки аж в середині твору. Найчастіше автор обходить без експозиції, навіть регресивної. В нього «остаточний ефект наступає несподівано і страшно в своїй природности»²⁶). Авторове слово є таке сильне, що він може легко зрезигнувати з дешевих «сильних» сцен, з легкої афективності. В *Лесевій фамілії* ми не бачимо того, що станеться, як Лесь вернеться з коршми. Ми чули, що Лесь грозить: «Але піду до кременалу». Лесиха лягла спати з дітьми в горді, у бурянах. «Одна звізда впала з неба. Лесиха перехрестилася». Те саме в *Злодійю*. «Ми не бачимо смерти злодія, та чи треба ще її «описувати»? Стефаник не любить опису, т. зв. «об'єктивного» малюнку. Йому вистарчає така кінцівка новелі: «І кинулися на нього, як голодні пси».

Не любить автор *Синів* і «описів» природи. Він не мов знає, що твори його не потребують ніяких прикрас. В Стефаника є місця, де стрічаємо природу — та вона бере активну участь в дії, немов у старому *Слові про похід Ігоря* або гейби в Шевченка в *Гамалії*. В Стефаника «приспа не пускає» Антона від проданої хати, а як Антін лиш «поступився — то вікна в плач» за ним. «Ліс шумить, словами говорить: вернися, Антоне, до хати, вернися, мой». В *Виводили з села* «ліс переймав голос мами, ніс його у поле, клав на межі, аби знало,... що Михайло на нім вже не буде орати». В новелі *Палій* бачить герой «пшениці і жита, як золоті і срібні гаї»... бачить «море сонця у морі без-

²⁵) А. Риндюг *Техніка новель Стефаника* 1930 *Нові Шляхи* кн. 4 стор. 252; 256.

²⁶) Д. Донцов *Поет твердої душі* 1927 *ЛНВістник* 2 стор. 153.

межних ланів» і зараз кидає службу в жида та вертається до праці на землі, бо гріхом є втікати від землі, що «під колоссям співає, словами говорить». В *Сні* динамічний образ природи — се акомпаніамент до сонних мрій третильника. В *Лані* — «сонце радоби цілу міць свою поклало на лиці» жінки, що копає картоплю на чужому лані. Не можучи її підвести зі сну, щоб перешкодила смерті своєї дитини — «заходить за хмару».

Дуже рідкі й скупі на слова картини природи в Стефаніка — се не тільки тло акції — се невідлучний елемент самої дії. Томуто в сього письменника короткі згадки про природу мають завжди динамічний, а не статичний характер.

VII

1) Роблячи підсумки нашої праці, мусимо ствердити, що наша критика однобічно дивилася на творчість Василя Стефаніка. Деякі перші твори письменника моглиб ще сяк-так оправдати думку, що автор *Синьої книжки* маляр «чорного смутку». Та цілість творчости поета як найвиразніше заперечує се твердження. Проти песимізму протестував і сам письменник. Думка про песимізм навіть викривила оцінку М. Івченка, що старався звязати нашого письменника зтисячоліттям нашої історії, з буттям всього українського народу, як органічної одиниці поміж іншими націями. Критичні праці О. Грицяя та Д. Донцова кинули ясне світло на ідейну сторінку Стефанікової творчости. Цінні праці Д. Рудика, А. Риндюга та Г. Гребенюка освітлювали мистецькі осяги Стефаніка в формальній ділянці. В сих працях совітських авторів треба відкинути «марксівсько-ленінсько-сталінську» ідеологію — бо її немає в Стефаніка. Праці В. Кюряка — не дають нічого оригінального, се тільки компіляції в густій совітській підливі.

2) Стефаніків «світ» як найтісніше звязаний з особистим життям самого поета. Свідчиць про се *Автобіографія* — і ті твори письменника, де брешуть автобіографічні нотки. Сей «світ» територіяльно замкнений в покутському селі — дарма, що автор здобув висшу освіту. Та сей «малий світ» на територію — се мініятура життя всього українського селянства, що ще довго буде найбільшою верствою всього українського народу. Ідейно сей «мікрокозм» в Русові — стався вже сьогодня українським «макрокозмом». Так дивляться на творчість Стефаніка М. Івченко, Д. Донцов і О. Грицай, хоч перший з них старається узгіднити ідеї Стефанікової землі — з руйницьким гоном совітської

большеві. Не видно в Стефаниковому селі якогось окремого ворожого тону до міста, як се дехто підкреслює,²⁷⁾ бо «світ» Стефаника — се світ, що своїми ідеями мусить бути близький всім верствам українського народу. Ось ці ідеї:

А) Ідея «землі» послідовно протягається через усю письменникову творчість. Бачимо її зпочатку тільки в клаптику русівської землі, в «горбі» Івана Дідуха і в «своїй ниві», в тій «жмінці землі», що про неї мріє безземельний Яків у сонних мріях на чужому лані: «Грунт, то спосіб до всего, як твій е!» Чи се не може бути символом надії і змагань всього народу? Стефаникові селяни борються як «камінні» з руйнінками свого «достатку»; вони не вагаються ставати на прою з Богом. Отсей клаптик землі в перших творах поета — був тільки символом того, за що згнули Максимові сини, ті, що їх закопував герой *Межі*. Суворі закони життя в Стефаниковому світі. Хто шкодить своїм, хто помагає злим, — того нищать Стефаникові селяни; так знищила стара Вережиха свою рідну доньку Катерину, що вислугувалася москалям, так убивають злодія, так гірко покутує Марта зі своїм чоловіком за те тільки, що, нехотячи, спалили рідне село (*Гріх*).

Б) Землю треба «зубами» тримати і передати її своїм синам і внукам, щоб не рвалася нитка поміж вчора, сьогодні і завтра — се друга нитка в творчості Стефаника, що нею автор пронизав багато своїх творів.

В) Стефаникові герої в деяких хвиликах екстази своїх змагань за «свій рихт», не можуть зрозуміти, що Бог їм не помагає, що Бог не нищить їх кривдників. Та всі ці герої ніде й ніколи не заперечують існування Бога. Всі вони вірять в Бога, всі, і Максим зі *Синів* і навіть герой *Межі*. Сього факту не змінять навіть совітські редактори Стефаникових творів, що викидають з його новель згадки про Бога (Арк. Любченко).

З) З такими ідеями в Стефаниковій творчості тісно лучаться і всі формально-мистецькі риси його новель. Тут тематика здетермінувала мову героїв, що мусять говорити своєю говіркою. Зміст Стефаникових новель зумовив і їх форму. Стефаників стиль проявляється в тому, що мистецькі засоби є рівновартні, адекватні, до ідейного змісту.

А) Тематика подиктувала письменникові вживати говіркової мови, щоб збільшити силу мовного вислову. Де се можливе, автор свobodно

²⁷⁾ Л. Нигрицький *Син землі* 1931 *Новий Час* ч. 39.

володіє й літературною мовою. Говірка не перешкодила статися Стефаникові дуже популярним у широких колах читачів за Збручем. Його збірки виходили там кількома виданнями. Видавці не мусілиб їх навіть «українізувати» — для зрозуміння вистарчають пояснення незнаних слів та форм.

Б) Дальша риса Стефаникового стилю — се його драматизація: маю на думці монольоги й діяльоги. Стефаникові монольоги — се в дійсности монологічні діяльоги.

В) Стефаник, подібно як і Шевченко, належить до дуже своєрідних наших письменників: він не потребував нічого шукати на чужому полі. Всякі згадки критиків про вплив на Стефаника чужинних письменників — се тільки здогади, що при них малаб блистити ерудиція критиків. Чи се не куріоз, що між авторами, що нібито «впливали» на Стефаника, знаходимо такі далекі темпераментом імена письменників, як Горкий, Гліб Успенський, Вергарн, Мопасан, Пшибишевський, Оркан, Гарборг, Понтопідан...

Г) Невелика Стефаникова спадщина. Се сталося не тільки тому, що письменник, пишучи, виснажувався фізично й психічно. Стефаник був суворим автокритиком — він нічого не пувист зі своїх рук, що йому самому не подобалося. Його творчість вибухала як лява; немає на світі вулканів, щоб вічно були чинні. І тому не можна кільканадцятлітню мовчанку поета пояснювати фізичною й душевною втомою. Скорше требаб говорити про творче вичерпання, що зараз минулося, як тільки змінилася доба, як на українському селі творилася нова сторінка історії. Здається, мабуть се і сам автор відчував, що й друга сторінка його творчости, — яка поглибила *Синю книжечку* — минається. Стефаник, суворий і невмолимий суддя своїх творів, — перестав знову писати. А проте його деякі останні новелі в ювілейній львівській збірці *Творів* — не мають тієї сили вислову, що *Камінний хрест*, *Сини* і *Межа*.

Д) Стефаників стиль — повний незвичайної динаміки. Його порівняння — повні руху, з великим богатством дієслів. Порівнувані частини — се іменники, дуже рідко прикметники. Сю динамічність бачимо і в будові новел. В нашого письменника діють не тільки люди, але навіть мертва природа, що бере живу участь в акції нарівні з людьми-героями.

Стефаник на правду найбільший письменник наших днів.

348010

ЛНБ ім. В. Стеф.
ПРОВЕРЕНО-1987

В 4.889

Л. ГРАНИЧКА

Лущев, Турки

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА Й ДІЙСНІСТЬ

ЛЬВІВ, 1937.